

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Zdravotně sociální fakulta

Postavení dítěte v systémech sociální zabezpečení

Bakalářská práce

Vedoucí práce

JUDr. Martin Šimák, Ph.D.

Autor

Pavla Klímová

2010

Postavení dítěte v systémech sociálního zabezpečení

Abstrakt

Problematika postavení dítěte v jednotlivých systémech sociálního zabezpečení v České republice je doposud komplexně a detailněji nezpracovanou oblastí, přitom velmi důležitou a potřebnou. Česká republika garantuje fyzickým osobám v definovaných sociálních situacích mnoho práv a konkrétních nároků v rámci systému sociálního zabezpečení. Dítě, tj. osoba do dovršení 18 let věku, bývá často významným adresátem systému sociálního zabezpečení, a to především z důvodu své fyzické a duševní nezralosti. Ta mu neumožňuje být plně samostatným a nezávislým subjektem, který by byl schopen řešit např. svou neuspokojivou finanční, resp. sociální situaci. Právní úprava postavení dítěte v jednotlivých systémech sociálního zabezpečení není jednotná, nýbrž je obsažena v mnoha právních normách mnohdy i různé právní síly.

Cílem bakalářské práce bylo, na základě analýzy, komparace a syntézy platné právní úpravy, zmapovat právní postavení dítěte v jednotlivých systémech sociálního zabezpečení, vytvořit ucelený přehled práv, případně též povinností dítěte v sociálním zabezpečení, a na základě zjištěných údajů poukázat na klady a zápory platné právní úpravy. K dosažení stanovených cílů byla použita kvalitativní metoda analýzy dokumentů, technika obsahové analýzy právních předpisů. Realizací stanovených cílů byl vytvořen přehled práv dítěte v sociálním zabezpečení v České republice. To může přispět k větší přehlednosti a návazně i k posílení právní jistoty dětí jakožto skupiny populace, která, z důvodu své zranitelnosti, má požívat zvýšené ochrany. Pokud jde o povinnosti dítěte v sociálním zabezpečení, žádné zvláštní, rozdílné od povinností stanovených pro dospělé osoby, nebyly zjištěny. Dále bylo shledáno, že právní úprava postavení dítěte v sociálním zabezpečení je neúplná, nejednotná (i terminologicky) a málo přehledná. Náprava cestou novelizace platné právní úpravy, resp. přijetím zcela nové úpravy je žádoucí, byť jde o záležitost dlouhodobou. Výsledná zjištění mohou posloužit jako prvotní souhrnný zdroj informací jak pro klienty, tak i pro všechny osoby, které se zabývají aplikací práv (nároků) dětí v sociálním zabezpečení z titulu svých profesí.

Status of a child in social security systems

Abstract

Various aspects of a children's status in social security systems in the Czech Republic is still an area untreated in a complex and detailed way, while it is very important and necessary. The Czech Republic guarantees to individuals many specific rights and entitlements under its social security system in defined social situations. A child, that is to say a person until 18 years of age, is often an important beneficiary of the social security system, mainly because of their physical and mental immaturity. This prevents children to be fully individual and independent entities that would be able to deal with, for example, an unsatisfactory financial or social situation. Legislation governing children's status in social security systems is not uniform, but it is defined in many legal norms often also of varying legal force.

The aim of this diploma paper was, based on an analysis, comparison and synthesis of existing legislation, to map the legal status of children in various social security systems, to create a comprehensive overview of rights, possibly also children's obligations, in social security, and, on the basis of gathered data, to highlight the pros and cons of current legislation. To achieve the set objectives, a qualitative analysis of documents, the technique of content analysis of laws was used. Through work on the objectives an overview of children's rights in the social security system in the Czech Republic was created. This may contribute to greater clarity and consequently also enhancement of the legal certainty children as a population group that, due to their vulnerability, should enjoy increased protection. As far as the obligations of children in social security are concerned, no special ones, different from those set for adults, have been found. It has also been found that legislation in the children's status in social security is incomplete, inconsistent (as regards terminology as well) and little transparent. Remedy by amending the existing legislation, or by adopting an entirely new regulation, is desirable even though it is a long-term process. The resulting findings may serve as a primary comprehensive source of information for clients as well as for all those involved in the application of rights (privileges) of children in social security by virtue of their professions.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Postavení dítěte v systémech sociálního zabezpečení vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách, v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích dne 6. května 2010

.....

Poděkování:

Děkuji vedoucímu práce JUDr. Martinovi Šimákovi, Ph.D. za inspiraci, cenné rady, ochotu, trpělivost a čas strávený odborným vedením při zpracování bakalářské práce.

Obsah

Úvod.....	8
Odborná část.....	10
1 Definice základních pojmů	10
2 Dětská práva a postavení dítěte ve společnosti.....	17
3 Dítě a jeho postavení v právních vztazích sociálního zabezpečení	19
3.1 Obecně k systému sociálního zabezpečení v České republice	19
3.2 Sociální pojištění	21
3.3 Státní sociální podpora	23
3.4 Sociální péče	25
3.5 Právní způsobilost dítěte	27
3.5.1 Právní způsobilost dítěte v sociálním zabezpečení	29
3.5.1.1 Způsobilost mít práva a povinnosti	29
3.5.1.2 Způsobilost k právním úkonům	30
3.5.1.3 Způsobilost k protiprávním úkonům	33
3.6 Nároky dítěte v právních vztazích jednotlivých systémů soc. zabezpečení.....	33
3.6.1 Dítě v nemocenském pojištění	33
3.6.2 Dítě v důchodovém pojištění	34
3.6.3 Dítě v systému státní sociální podpory	36
3.6.4 Dítě v systému sociální péče	45
3.6.4.1 Dávky sociální péče	45
3.6.4.2 Mimořádné výhody	53
3.6.4.3 Sociální služby	55
3.7 Povinnosti dítěte v sociálním zabezpečení.....	59
4 Dítě v dalších sociálních systémech	60
4.1 Sociálně - právní ochrana dětí.....	60
4.2 Dítě v pracovněprávních vztazích.....	62

Závěr.....	63
Literatura.....	65
Klíčová slova	68
Seznam použitých zkratk.....	69

Úvod

Jako téma své bakalářské práce jsem si vybrala problematiku postavení dítěte v jednotlivých systémech sociálního zabezpečení v České republice. Jedná se o oblast doposud komplexně a detailněji nezpracovanou, přitom velmi důležitou a potřebnou. Každý z nás byl dítětem a prožil etapu života, nazývanou dětstvím. Kromě toho lze říci, že, ve smyslu vyjádření příbuzenského stupně, jsme dětmi (svých rodičů) celý život. Děti jsou, především z důvodu jejich probíhajícího resp. neukončeného fyzického i rozumového vývoje, bytostmi zranitelnějšími, a proto by měly být více chráněny. V dětství se osobnost člověka formuje zásadním způsobem, nemůže tedy být lhostejné, v jakém prostředí a za jakých podmínek (i právních) k tomu dochází. Proto je a doufejme i bude vždy věnována dostatečná pozornost, především ze strany zainteresovaných subjektů, právům dětí, jejich účinné ochraně a prosazování.

Existuje celá řada dokumentů, zabývajících se dětskými právy. K těm klíčovým zcela jistě patří Úmluva o právech dítěte, která definuje pojem „dítě“ jako lidskou bytost do dovršení 18 let věku. Vedle mnoha jiných práv Úmluva stanoví právo dětí na výhody sociálního zabezpečení. V životě dítěte se samozřejmě vyskytují velmi různorodé tíživé sociální situace. Dítě je tedy významným adresátem systému sociálního zabezpečení, a to nejen ve formě např. dávek, případně služeb, ale i četných výhod a úlev (např. i procesního charakteru), v závislosti na konkrétní sociální události. V obecné rovině se vždy jedná o situace, které vyžadují speciální přístup, zacházení a ochranu dítěte oproti ostatním (dospělým) subjektům. Důvodem pro takový postup je již zmíněná fyzická a duševní nezralost, která dítěti neumožňuje být plně samostatným a nezávislým subjektem. A právě na zmapování těchto situací postavení dítěte v jednotlivých systémech sociálního zabezpečení, zejména v případech zdravotního postižení dítěte, bych se chtěla ve své práci zaměřit, blíže je popsat a analyzovat.

Česká republika garantuje dětem mnoho práv a konkrétních nároků v rámci svého systému sociálního zabezpečení, které je tvořeno třemi pilíři – systémem sociálního pojištění, státní sociální podpory a sociální péče. Samostatně stojí systém zdravotního pojištění a zdravotní péče.

Právní úprava postavení dítěte v jednotlivých systémech sociálního zabezpečení není jednotná, nýbrž je obsažena v mnoha právních normách, mnohdy i různé právní

síly. Sjednocení právní úpravy postavení dítěte v sociálním zabezpečení není reálné, analýzou platné právní úpravy však lze vytvořit ucelený přehled práv a povinností dítěte v sociálním zabezpečení, což může přispět k větší přehlednosti a návazně i posílení právní jistoty dětí jakožto zranitelné, a tudíž zvýšené ochrany hodné skupiny populace.

Jelikož jsou tato práva a podmínky pro jejich vznik i uplatnění mnohdy upravena odlišně od obecných práv a výhod, stanovených pro dospělé, je užitečné tuto zvláštní právní úpravu znát a orientovat se v ní. To se však neobejde bez jejího podrobného zmapování, které ovšem není nijak jednoduché, neboť se jedná o dílčí ustanovení, jdoucí napříč mnoha právními předpisy, často splývající s „obecnou“ právní úpravou.

Cílem této bakalářské práce je, na základě analýzy, komparace a syntézy platné právní úpravy, zmapovat postavení dítěte v jednotlivých systémech sociálního zabezpečení a vytvořit ucelený přehled práv, případně též povinností dítěte, vznikajících při uplatňování jednotlivých nároků v dílčích sociálních subsystémech. Cílem práce je také poukázat na klady resp. zápory platné právní úpravy a případně formulovat náměty možných legislativních změn.

K dosažení stanovených cílů bude použita kvalitativní metoda analýzy dokumentů, technika obsahové analýzy právních předpisů a sekundární analýzy dat, obsažených v příslušných statistických databázích.

Ráda bych, aby výsledky mých zjištění posloužily jako prvotní souhrnný zdroj informací jak pro klienty (tj. děti a jejich rodiče, příp. jiné zákonné zástupce), tak i pro všechny osoby, které se zabývají aplikací nároků dětí v sociálním zabezpečení v rámci svého profesního působení.

Odborná část

1 Definice základních pojmů

Dítě

Pojem „dítě“ lze definovat různými způsoby, v závislosti na účelu definice. Jedním z možných způsobů je negativní vymezení, podle kterého je dítě chápáno jako nedospělý jedinec. Tradičně, z pohledu chronologického, však pojmem „dítě“ rozumíme osobu do dosažení určité věkové hranice, označované jako hranice dospělosti nebo zletilosti, jejíž výši stanovují právní předpisy jako společenskou konvenci. S dosažením určitého věku, který se postupně sjednocuje na hranici osmnácti let, společnost uznává, že jedinec je schopen sám obstarat všechny své záležitosti (12).

Dle Úmluvy o právech dítěte (dále též jen „Úmluva“), přijaté Valným shromážděním OSN v roce 1989, se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, který se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve (20). Dítě je tu chápáno jako lidská bytost s téměř všemi právy, přiznanými dospělým (tzv. lidskými právy) a navíc se zvláštními právy, která respektují jeho vývojové potřeby. Pro ukončení dětství je rozhodující věková hranice osmnácti let, kdy dítě přechází do období dospělosti, jestliže zákon nestanoví v přesně určených situacích jinou hranici dosažení zletilosti.

Také z hlediska právní vědy je dítě definováno dosažením zletilosti. Vzhledem k tomu, že předmětem této práce je dítě a jeho právní postavení ve vztazích sociálního zabezpečení, pak v souladu s obecně přijímaným pojetím v právní vědě i mezinárodních úmluvách týkajících se dětí, rozumíme pod pojmem dítě člověka od narození do nabytí zletilosti. Právní normy dále rozlišují i další, úzce související pojmy - mládež resp. mladistvý jako zvláštní kategorie např. v trestním právu, příp. v dalších právních odvětvích (typicky pracovní právo).

Pokud se jedná o právo sociálního zabezpečení a jeho jednotlivé systémy, není zde úprava právního postavení dítěte jednotná. I když se v mnohém inspiruje obecnou definicí dítěte dle Úmluvy resp. dle občanského zákoníku (včetně příslušných hranice,

stanovených pro vznik právní subjektivity resp. nabytí způsobilosti k právním úkonům), obsahuje rovněž i některé zásadní odchylky od obecné úpravy (12).

Např. zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů, upravuje pojem nezaopatřené dítě, přičemž vymezení tohoto pojmu je zčásti odlišné od jeho obecné definice. Nezaopatřeným dítětem může být i dospělý jedinec až do věku 26 let, pakliže se např. soustavně připravuje na své budoucí povolání studiem na střední nebo na vysoké škole a není současně výdělečně činný (podrobněji k tomuto - viz. dále). Zde právní úprava klade důraz na samostatnost, resp. soběstačnost dítěte z hlediska možnosti, resp. schopnosti zajistit si vlastní živobytí příjmem z výdělečné činnosti.

Pro účely zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně - právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, se dítětem rozumí nezletilá osoba, přičemž dosažení zletilosti se řídí občanským zákoníkem.

Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů, upravuje pojmy „dítě“ i „nezaopatřené dítě“. Dítětem se rozumí dítě vlastní nebo osvojené a dítě převzaté do trvalé péče nahrazující péči rodičů. Za dítě převzaté do trvalé péče nahrazující péči rodičů se považuje dítě, které bylo převzato do této péče na základě rozhodnutí příslušného orgánu, nebo dítě manžela, které mu bylo svěřeno do výchovy rozhodnutím soudu nebo na základě dohody rodičů schválené soudem nebo dítě manžela, nemá-li druhý z rodičů rodičovskou zodpovědnost, a dítě manžela, zemřel-li druhý rodič dítěte nebo není-li tento znám (2). Nezaopatřené dítě pak zákon o důchodovém pojištění definuje obdobně jako zákon o státní sociální podpoře.

Pro potřeby této práce, není-li dále stanoveno jinak, se za dítě považuje fyzická osoba až do dovršení 18. roku věku.

Nezletilé dítě

Nezletilým dítětem (nezletilcem) rozumí platná právní úprava dítě mladší osmnácti let, kdy se nabývá tzv. zletilosti; před dosažením tohoto věku se zletilosti nabývá jen uzavřením manželství, kdy takto nabytá zletilost se neztrácí ani zánikem manželství ani prohlášením manželství za neplatné (ust. § 8 odst. 2 občanského zákoníku) (33).

Mladistvý a mládež

Zákonnou definici těchto pojmů obsahuje platná právní úprava na více místech a v různých oblastech. Není-li zákonem stanoveno jinak, pak se, podle ustanovení § 2 zákona 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, pojmem „mládež“ rozumí jednak děti mladší patnácti let a jednak mladiství, přičemž dítětem mladším patnácti let je ten, kdo v době spáchání činu jinak trestného nedovršil patnáctý rok věku. Mladistvým se rozumí ten, kdo v době spáchání provinění dovršil patnáctý rok a nepřekročil osmnáctý rok svého věku.

Nezaopatřené dítě

V jednotlivých subsystémech sociálního zabezpečení existují i různá vymezení pojmu „nezaopatřené dítě“. Vymezení definice nezaopatřeného dítěte má význam nejen z hlediska stanovení osobního rozsahu pro jednotlivé dávky nebo služby, ale i z hlediska stanovení jejich výše. Základním kritériem je skutečnost, zda se jedná o dítě, které plní povinnou školní docházku, popř. o dítě, které se soustavně připravuje na budoucí povolání (12).

Tento pojem přesně definují zákon č. 117/1995 Sb. o státní sociální podpoře (dále též jen ZSSP), a zákon 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění (dále též jen ZDP). Zákon o důchodovém pojištění, na rozdíl od zákona o státní sociální podpoře, neobsahuje výslovné ustanovení o tom, že za nezaopatřené dítě se nepovažuje dítě, které je poživatелеm invalidního důchodu z důchodového pojištění pro invaliditu třetího stupně. V obou právních předpisech je základním kritériem věk dítěte omezený dovršením 26 let (12). Jiné právní předpisy na pojem „nezaopatřené dítě“ pouze odkazují, např. ust. § 3 odst. 5 zákona č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, ve znění pozdějších předpisů, ust. § 18 zákona č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů, nebo ust. § 12 vyhlášky č. 182/1991 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon ČNR o působnosti orgánů ČR v sociálním zabezpečení.

Podle ust. § 11 ZSSP se za nezaopatřené dítě považuje dítě do skončení povinné školní docházky, a poté, nejdéle však do 26. roku věku, jestliže:

a) se soustavně připravuje na budoucí povolání nebo

- b) se nemůže soustavně připravovat na budoucí povolání nebo vykonávat výdělečnou činnost pro nemoc nebo úraz, anebo
- c) z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu je neschopno vykonávat soustavnou výdělečnou činnost.

Za povinnou školní docházku se pro účely tohoto zákona, dle zákona č. 561/2004 Sb., školský zákon, ve znění pozdějších předpisů, považuje též:

- a) pokračování žáků, kteří po splnění povinné školní docházky nezískali základní vzdělání, v základním vzdělávání,
- b) desátý ročník základního vzdělávání v základní škole speciální,
- c) pokračování žáků se zdravotním postižením v základním vzdělávání,
- d) kurz pro získání základního vzdělání organizovaný základní nebo střední školou ve formě denní výuky, který navštěvují osoby mladší 26 let, které nezískaly základní vzdělání.
- e) období školních prázdnin bezprostředně navazující na ukončení období školního vyučování školního roku, v němž dítě dovrší poslední rok povinné školní docházky, pokud nevykonává výdělečnou činnost nebo nemá nárok na podporu v nezaměstnanosti.

Za soustavnou přípravu dítěte na budoucí povolání se považuje:

- a) studium na středních a vysokých školách v České republice,
- b) teoretická a praktická příprava pro zaměstnání nebo jinou výdělečnou činnost pro osoby se zdravotním postižením prováděná podle předpisů o zaměstnanosti,
- c) studium na středních nebo vysokých školách v cizině, pokud podle rozhodnutí Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy je postaveno na roveň studia na středních nebo vysokých školách v České republice.

Studiem na středních školách se pro účely zákona č. 117/1995 Sb. rozumí studium:

- a) na středních školách a konzervatořích,
- b) na středních školách zřizovaných ministerstvy obrany, vnitra a spravedlnosti,
- c) na vyšších odborných školách.

Studiem na vysokých školách se pro účely jmenovaného zákona rozumí studium na vysokých školách v bakalářském, magisterském a doktorském studijním programu.

Soustavná příprava dítěte na budoucí povolání na střední škole začíná nejdříve od počátku školního roku prvního ročníku školy. Jestliže žák začal plnit studijní povinnosti před tímto dnem, začíná jeho soustavná příprava na budoucí povolání dnem, kdy začal tyto povinnosti plnit. Za soustavnou přípravu dítěte na budoucí povolání na střední škole se dále považuje také:

- a) doba od skončení výuky v jednom školním roce do počátku následujícího školního roku,
- b) jestliže dítě pokračuje bez přerušení v dalším studiu,
- c) doba od úspěšného vykonání závěrečné nebo maturitní zkoušky, je-li tato zkouška konána v květnu nebo červnu, do konce období školního vyučování školního roku, v němž byla taková zkouška konána,
- d) doba školních prázdnin bezprostředně navazujících na skončení studia.

Soustavná příprava dítěte na budoucí povolání na vysoké škole začíná nejdříve dnem, kdy se dítě stává studentem vysoké školy, a končí dnem, kdy dítě ukončilo vysokoškolské studium. Za soustavnou přípravu dítěte na budoucí povolání se považuje také:

- a) doba od skončení studia na střední škole do dne, kdy se dítě stalo studentem vysoké školy, jestliže dítě pokračuje bez přerušení v dalším studiu,
- b) kalendářní měsíc, v němž dítě ukončilo řádně studium na vysoké škole, a dále kalendářní měsíc následující po kalendářním měsíci, v němž dítě ukončilo řádně studium na vysoké škole, pokud dítě nevykonává po celý tento měsíc výdělečnou činnost ani nemá po celý kalendářní měsíc nárok na podporu v nezaměstnanosti nebo podporu při rekvalifikaci,
- c) doba od ukončení studia na vysoké škole do dne, kdy se dítě stalo studentem téže nebo jiné vysoké školy, pokud studium na téže nebo jiné vysoké škole bezprostředně navazuje na ukončení studia na vysoké škole, nejdéle však doba tří kalendářních měsíců následujících po kalendářním měsíci, v němž dítě ukončilo studium na vysoké škole.

Po skončení povinné školní docházky až do osmnáctého roku věku se považuje za nezaopatřené také dítě, které je vedeno v evidenci úřadu práce jako uchazeč o zaměstnání a nemá nárok na *podporu v nezaměstnanosti* ani na *podporu při*

rekvalifikaci. (37) Podle tohoto zákona však za nezaopatřené dítě nelze považovat dítě, které je poživitelem invalidního důchodu z důchodového pojištění pro invaliditu třetího stupně.

Podle ust. § 20 odst. 3 a 4 ZDP se za nezaopatřené dítě považuje dítě do skončení povinné školní docházky, a poté, nejdéle však do 26. roku věku, jestliže:

- a) se soustavně připravuje na budoucí povolání,
- b) se nemůže soustavně připravovat na budoucí povolání nebo vykonávat výdělečnou činnost pro nemoc nebo úraz, nebo
- c) z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu je neschopno vykonávat soustavnou výdělečnou činnost (31).

Po skončení povinné školní docházky se až do osmnáctého roku věku považuje za nezaopatřené dítě také dítě, které je vedeno v evidenci úřadu práce jako uchazeč o zaměstnání a nemá nárok na podporu v nezaměstnanosti nebo podporu při rekvalifikaci. I tento zákon obsahuje ustanovení o dítěti, které není považováno za nezaopatřené, je-li poživitelem invalidního důchodu pro invaliditu třetího stupně (31).

Dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav

Významnou roli v definici pojmu nezaopatřené dítě může hrát nepříznivý zdravotní stav a dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav dítěte. Posuzování zdravotního stavu dítěte pro účely sociálního zabezpečení je jednou z nejsložitějších oblastí posudkového lékařství. K posuzování zdravotního stavu dítěte a k vypracování posudku pro důchodové pojištění, pro účely dávek státní sociální podpory, sociální péče a sociálních služeb je kompetentní lékař okresní správy sociálního zabezpečení (OSSZ), podle místa trvalého pobytu posuzovaného dítěte (1).

Za dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav, jak je uvedeno v ust. § 26 ZDP, se považuje zdravotní stav, který omezuje tělesné, smyslové nebo duševní schopnosti pojištěnce významné pro jeho pracovní schopnost, pokud tento zdravotní stav trvá déle než jeden rok nebo podle poznatků lékařské vědy lze předpokládat, že bude trvat déle než jeden rok.

Pro účely zákona o státní sociální podpoře (ust. § 9) se za dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav považuje nepříznivý zdravotní stav, který podle požadavků lékařské vědy má trvat déle než jeden rok. Jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu činí stupeň zdravotního postižení

- a) od 20% do 49 %, považuje se nezaopatřené dítě za dlouhodobě nemocné,
- b) od 50% do 79 %, považuje se osoba za dlouhodobě zdravotně postiženou,
- c) od 80% do 100 %, považuje se osoba za dlouhodobě těžce zdravotně postiženou (37).

2 Dětská práva a postavení dítěte ve společnosti

Celá problematika dětských práv patří k velmi citlivým tématům, což je dáno předmětem úpravy a okruhem adresátů. V dětství se formuje osobnost člověka zásadním způsobem, proto je tak důležité, v jakých podmínkách, právních, sociálních i společenských se osobnost dítěte vyvíjí. Ve 20. století, které je nazýváno „stoletím dítěte“, dospělo lidstvo k přesvědčení, že dětství je svébytnou etapou k dosažení plné zletilosti člověka a zasluhuje zakotvení zvláštní právní úpravy na mezinárodní úrovni. V této úpravě měla být vyjádřena všechna specifika této fáze lidského života; měla poskytnout ochranu jejich plnému rozvoji a uplatnění (22). Chápání dítěte a jeho postavení ve společnosti prošlo řadou změn, a to od nesvéprávného objektu, kterým bylo možné jakkoli manipulovat, ke svéprávnému subjektu. Tento proces vyplývá z některých významných skutečností v životě dítěte i společnosti a reakcí na ně, např. zákaz *infanticidy* ve 4. století, snahy Komenského a osvícenců o pochopení dítěte jako lidského jedince a dětství jako samostatné etapy, kterou dítě prochází do dospělosti a ve které má být náležitě vedeno a vychovááno, a to i v nepříznivých podmínkách (5).

Oblast právní úpravy postavení a práv dítěte prošla vývojem několika desetiletí. Předchůdci dnešního stěžejního mezinárodního dokumentu, kterým je Úmluva o právech dítěte z roku 1989, byly Ženevská deklarace práv dítěte z roku 1924 a Charta práv dítěte, která byla přijata OSN v roce 1959.

S novou Úmluvou dítě přestalo být vnímáno jako objekt právních vztahů a stalo se rovnocenným subjektem. Byla nově formulována definice dítěte, jímž je každá lidská bytost mladší osmnácti let. Úmluva vymezila tzv. statutární práva, která se bezprostředně týkají osobnosti dítěte a jeho postavení. Patří k nim např. právo dítěte na život, na zachování života a rozvoje v co největší míře, právo na péči svých rodičů, zákaz veškerých forem diskriminace z jakýchkoli důvodů (22). Z článku 23 Úmluvy jasně vyplývá, jak by se stát měl postarat o děti, které si přinesly na svět handicap v podobě zdravotního postižení:

- Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, uznávají, že duševně nebo tělesně postižené dítě má požívat plného a řádného života v podmínkách zabezpečujících důstojnost, podporujících sebedůvěru a umožňujících aktivní účast dítěte ve společnosti.

- Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, uznávají právo postiženého dítěte na zvláštní péči, v závislosti na rozsahu existujících zdrojů podporují a zabezpečují oprávněnému dítěti a osobám, které se o ně starají, požadovanou pomoc odpovídající stavu dítěte a situaci rodičů nebo jiných osob, které o dítě pečují.
- Státy, uznávající zvláštní potřeby postiženého dítěte, poskytují pomoc (ve smyslu předchozího bodu) podle možností bezplatně, s ohledem na finanční zdroje rodičů nebo jiných osob, které se o dítě starají. Smyslem této pomoci je zabezpečení účinného přístupu postiženého dítěte ke vzdělání, profesionální přípravě, zdravotní péči, rehabilitační péči, přípravě pro zaměstnání a odpočinku, a to způsobem vedoucím k dosažení co největšího zapojení dítěte do společnosti a co nejvyššího stupně rozvoje jeho osobnosti, včetně jeho kulturního a duchovního rozvoje (19).

Česká republika plní své závazky, které vyplývají z výše citovaného, např. poskytováním dávek a sociálních služeb ze systému sociální péče nezletilým. Předním hlediskem při jakékoli činnosti, která se týká dětí, musí být *blaho dítěte*. To by mělo platit zejména pro činnost sociálních pracovníků, kteří svou činností zasahují do práv a oprávněných zájmů dítěte (22).

3 Dítě a jeho postavení v právních vztazích sociálního zabezpečení

3.1 Obecně k systému sociálního zabezpečení v České republice

Pojem sociální zabezpečení vznikl teprve ve 20. století. Jeho historickým předchůdcem byl pojem chudinská péče. Péče o chudé byla po dlouhou dobu záležitostí především soukromých dobrovolných iniciativ (církve, spolky, obce, svobodná města), teprve později převzal péči o chudé na sebe stát (25).

S průmyslovým rozvojem dochází k závažné změně životních podmínek, způsobu a charakteru práce a ke změně života člověka vůbec. Tyto změny s sebou přináší nárůst sociálních rizik, člověk se dostává do stále nových rizikových situací. Jednotlivec častěji a obtížněji nese důsledky sociálních rizik, proto se prosazuje a stále více uskutečňuje jejich společenské odstraňování. Stát i organizace se snaží takovým situacím předcházet, zmírňovat je a odstraňovat (17).

Sociální zabezpečení můžeme chápat jako soubor institucí, zařízení a opatření, jejichž prostřednictvím se uskutečňuje předcházení, zmírňování a odstraňování následků sociálních událostí občanů. Nejrozšířenějším pojetím v současné době je sociální zabezpečení ve smyslu souhrnného označení pro všechny sociální instituce, které poskytují občanům radu, ochranu, materiální a peněžní plnění a služby k uspokojení jejich sociálních potřeb (17).

K základním cílům soudobého sociálního zabezpečení patří prosazování a ochrana sociálních práv a regulace odpovědnosti osob za jejich budoucnost. Vychází se z *principu subsidiarity*, v němž je vyjádřena myšlenka, že každý v první řadě odpovídá sám za sebe – za svou obživu, bydlení, spoření na stáří apod., je-li toho schopen, vzhledem ke svému věku či zdravotnímu stavu. Pokud řešení tíživé situace není objektivně v jeho silách, měla by pomoci nejdříve rodina a teprve subsidiárně by měl pomoci stát a to dávkou, případně zajištěním služby. Stát autoritativně stanovuje obligatorní míru odpovědnosti každého za svou bližší (nemoc, úraz) či vzdálenější (stáří) budoucnost. Výdělečně činným osobám je legislativně uložena povinnost odložit část své aktuální potřeby, např. ve formě povinného odvodu části výdělku na sociální a zdravotní pojištění. Dalším cílem sociálního zabezpečení je stanovení míry a forem sociální solidarity. Opět ji stanovuje stát, bez solidarity by tento systém nemohl fungovat. Rozlišujeme solidaritu zdravých s nemocnými, mladých se staršími

(tzv. mezigenerační solidaritu), solidaritu zaměstnaných s nezaměstnanými či solidaritu vysokopříjmových s osobami nízkopříjmovými, resp. s těmi, kteří nemají žádné příjmy (25).

Sociální zabezpečení poskytuje pomoc lidem v případě nemoci, nezaměstnanosti, zdravotního poškození a invalidity, stáří, těhotenství a mateřství, rodičovství, úmrtí živitele atd., a to prostřednictvím sociálních systémů, které jsou de facto nástrojem k řešení těchto nepříznivých situací (25). Sociální zabezpečení tedy pomáhá řešit tyto nepříznivé sociální situace prostřednictvím k tomu určených nástrojů, které mají nejčastěji podobu peněžitých dávek, případně služeb. Dávky sociálního zabezpečení mohou být poskytovány jako peněžitě, věcně nebo formou služeb. Forma zvolené dávky závisí na tom, jaký účel sleduje.

Peněžitě dávky se zpravidla poskytují místo mzdy, platu či jiných příjmů z výdělečné činnosti, např. nemocenské nebo invalidní důchody. Svým charakterem mají zabezpečit příjemci určitý sociální standard, i když se poskytují v nižších částkách a nenahrazují plně ušlý příjem. Věcné dávky se poskytují v případech, kdy je možno přesně specifikovat potřebu, která má být uspokojena nebo tam, kde poskytnutí věcné dávky lépe umožní splnit stanovený cíl. Tyto dávky se vyskytují zejména v oblasti zdravotního pojištění v podobě poskytování léčebné péče a léků a sociální péče, např. obědy seniorům. Služby jsou plnění věcného charakteru a poskytují se zejména v oblasti sociální péče a zdravotního pojištění (6).

Systém sociálního zabezpečení v ČR je tvořen třemi na sobě relativně nezávislými systémy. Jedná se o sociální pojištění, státní sociální podporu a sociální péči. Tyto systémy se od sebe liší ve třech hlavních aspektech - jakou sociální situaci řeší, jakým způsobem jsou dávky v jednotlivých systémech financovány a jakým způsobem jsou systémy zabezpečeny organizačně (14). Vedle toho stojí samostatně systém zdravotní péče a pojištění, který má svou vlastní správu i oddělené financování. Z hlediska širšího pojetí pak lze k systému sociálního zabezpečení řadit i ochranu v nezaměstnanosti, včetně hmotného zabezpečení při ztrátě zaměstnání.

3.2 Sociální pojištění

V rámci systému sociálního pojištění se řeší sociální situace, na něž je možné se dopředu připravit formou odložení části finančních prostředků k řešení budoucí nejisté dlouhodobé či krátkodobé sociální situace. Sociální pojištění je nejvíce preferovanou formou v moderních společnostech s tržní ekonomikou. V našich podmínkách je nejvhodnější formou zajištění sociálních potřeb občanů ve všech případech, kdy se jedná o sociální událost spojenou se ztrátou příjmu z výdělečné činnosti v případech mateřství, ošetřování člena rodiny, nemoci, invalidity, stáří i ztráty živitele. Je výrazem sociální odpovědnosti občanů k sobě i ke své rodině (14). Systém sociálního pojištění v současné době zahrnuje nemocenské pojištění a důchodové pojištění.

Účelem *nemocenského pojištění* je zabezpečení pojištěného člověka dávkami, které nahrazují příjem při sociálních událostech, které jsou stanoveny zákonem. Dávky náleží zaměstnanci z důvodů dočasné pracovní neschopnosti pro nemoc nebo při nařízené karanténě, ošetřování člena rodiny nebo péče o něj a těhotenství a mateřství (11).

Z nemocenského pojištění se poskytují čtyři druhy peněžitých dávek:

- nemocenské
- ošetřovné
- peněžitá pomoc v mateřství
- vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství.

Nemocenské je peněžitou dávkou nahrazující mzdu a náleží pojištěnci, který byl uznán dočasně práce neschopným nebo kterému byla nařízena karanténa.

Na *ošetřovné* má nárok zaměstnanec, který nemůže pracovat z důvodu, že musí ošetřovat onemocnělé dítě mladší deseti let, jiného nemocného člena domácnosti, jehož zdravotní stav z důvodu nemoci nebo úrazu vyžaduje ošetřování jinou fyzickou osobou. Na dávku vzniká nárok též z důvodu péče o zdravé dítě mladší 10 let, protože školské nebo dětské zařízení bylo uzavřeno (z důvodu havárie, epidemie, jiné nepředvídané události), dále pokud dítěti byla nařízena karanténa nebo jestliže osoba, která jinak o dítě pečuje, sama onemocněla (11).

Peněžitá pomoc v mateřství je nárokem těhotné ženy zpravidla od šesti, nejdříve však od osmi týdnů před očekávaným dnem porodu nebo ženy a muže, kteří převzali

dítě do péče nahrazující péči rodičů. Tuto opakující se dávku lze pobírat nejdéle do jednoho roku věku dítěte, pokud jde o dávku z titulu porodu dítěte. Pokud jde o převzetí dítěte do náhradní péče, pak do 7 let a 31 týdnů věku dítěte (11).

Vyrovňovací příspěvek v těhotenství a mateřství náleží zaměstnankyni, která byla z důvodu těhotenství, mateřství nebo kojení převedena na jinou práci a z tohoto důvodu dosahuje bez svého zavinění nižšího příjmu než před převedením (38).

Další součástí sociálního pojištění je *důchodové pojištění*, ze kterého jsou zabezpečeny všechny případy dlouhodobého ohrožení následkem sociálních událostí, při nichž dochází ke ztrátě výdělku a schopnosti si jej opatřit. Sociálními událostmi, zabezpečenými dlouhodobými dávkami, jsou stáří, invalidita, ovdovění a osiření (14).

Z důchodového pojištění se poskytují tyto důchody:

- starobní důchod
- invalidní důchod ve 3 stupních
- vdovský a vdovecký důchod
- sirotčí důchod.

Starobní důchod nahrazuje ztrátu nebo omezení pracovního příjmu z důvodu dosažení důchodového věku, který se mění v čase. Vymezení důchodového věku upravuje ust. § 32 ZDP.

Invalidní důchod je dávkou, podmíněnou dlouhodobě nepříznivým zdravotním stavem. Je jakousi náhradou ztráty pravidelných příjmů v případě vrozeného nebo získaného zdravotního poškození. Nárok na něj má osoba, která v důsledku nepříznivého zdravotního stavu ztratila způsobilost pracovat nebo jejíž způsobilost k práci byla výrazně snížena. Platná právní úprava rozlišuje, s účinností od 1. 1. 2010, invaliditu I., II. nebo III. stupně. Přesné vymezení jednotlivých stupňů invalidity obsahuje ust. § 39 ZDP. Zvlášť jsou upraveny podmínky pro tzv. invaliditu z mládí.

Vdovský a vdovecký důchod, které patří spolu se sirotčím důchodem k tzv. pozůstalostním důchodům, náleží po dobu jednoho roku od smrti manžela nebo manželky (tzv. bezpodmínečný nárok). Po uplynutí této doby náleží výplata dávky pouze osobě, která splňuje alespoň jednu z podmínek uvedených v ust. § 50 ZDP, např. pečuje-li o nezaopatřené dítě nebo dítě závislé na péči jiné osoby ve stupni II až IV. Oba pozůstalostní důchody jsou přiznávány ve stejné výši, což odpovídá mezinárodním

trendům a doporučením o stejném nakládání s muži i ženami v oblasti sociálního zabezpečení a o zmenšování rozdílů mezi muži a ženami (14).

Sirotčí důchod je nárokem nezaopatřeného dítěte při ztrátě živitele. V případě oboustranně osiřelého dítěte vzniká nárok na sirotčí důchod po každém ze zemřelých rodičů.

3.3 Státní sociální podpora

Státní sociální podpora je systém státních dávek určených především rodinám s nezaopatřenými dětmi. Jde o státem organizovanou sociální solidaritu mezi rodinami bezdětnými a rodinami s dětmi, mezi rodinami s vyššími příjmy a rodinami s nižšími příjmy (27).

Pro účely dávek státní sociální podpory je velmi důležité vymezení rodiny, protože počet jejích členů a jejich příjmy bezprostředně ovlivňují nárok na dávky. Jak je uvedeno v ust. § 7 ZSSP, rodinu tvoří oprávněná osoba a společně s ní posuzované osoby, kterými jsou:

- nezaopatřené děti
- nezaopatřené děti a rodiče těchto dětí
- manželé, registrovaní partneři nebo druh a družka
- nezaopatřené děti a jejich rodiče, kteří jsou sami nezaopatřenými dětmi (např. studenty) a
- rodiče těchto nezaopatřených rodičů,

za předpokladu, že trvale žijí společně s oprávněnou osobou v domácnosti a uhrazují společně náklady na své potřeby (21).

Z tohoto systému je poskytováno 7 dávek, z nichž 3 jsou poskytovány v závislosti na příjmu (tzv. testované dávky) a další 4 dávky jsou poskytovány nezávisle na příjmu (tzv. netestované dávky). Testovanými dávkami jsou přídavek na dítě, sociální příplatek a příspěvek na bydlení. K netestovaným dávkám patří rodičovský příspěvek, dávky péstounské péče, porodné a pohřebné.

Přídavek na dítě je základní opakující se dávkou poskytovanou rodinám s dětmi. Jeho prostřednictvím stát částečně kompenzuje těmto rodinám skutečnost, že dlouhodobě značnou částí svých příjmů zabezpečují potřeby svých dětí, a v důsledku

toho mají dlouhodobě nižší životní úroveň než rodiny bezdětné (14). Jde o nejdůležitější a nejčastěji poskytovanou dávku ze systému státní sociální podpory.

Účelem *sociálního příplatku* je pomáhat rodinám s nízkými příjmy krýt životní náklady, spojené se zabezpečováním jejich potřeb. Příplatek je vázán na péči o nezaopatřené dítě a na stanovenou hranici příjmů v rodině (38).

Příspěvkem na bydlení stát přispívá na náklady na bydlení rodinám a jednotlivcům s nízkými příjmy. Je jedinou dávkou státní sociální podpory, která není podmíněna péčí o nezaopatřené dítě nebo porodem, příp. úmrtím nezaopatřeného dítěte. Nárok na příspěvek na bydlení má vlastník nebo nájemce bytu přihlášený v bytě k trvalému pobytu, jestliže 30 % (v Praze 35 %) příjmů rodiny nestačí k pokrytí nákladů na bydlení a zároveň těchto 30 % (v Praze 35 %) příjmů rodiny je nižší než příslušné normativní náklady na bydlení, stanovené zákonem (38).

Nárok na *rodičovský příspěvek* má rodič, který po celý kalendářní měsíc osobně, celodenně a řádně pečuje o dítě až do čtyř let věku nebo do sedmi let, jde-li o dítě dlouhodobě zdravotně postižené, přičemž se nesledují příjmy rodiče. Účelem této dávky je zlepšit podmínky rodin pečujících o malé děti. Rozbory zaměstnanosti matek s malými dětmi ukazují, že jejich ekonomická činnost je, vzhledem k časté nemocnosti dětí, problematická a velmi často působí zaměstnavatelům potíže, které mnohdy vedou k jejich nechuti matky malých dětí zaměstnávat. Z těchto důvodů je rodičovský příspěvek dávkou nejen velmi důležitou, ale i oprávněnými rodiči často pobíranou (14, 27).

Dávkami pěstounské péče stát přispívá na potřeby spojené s péčí o dítě, o které se rodiče nemohou nebo nechtějí starat, a které je svěřené do pěstounské péče. Jde o dávky velmi významné s ohledem na účel, pro který jsou určeny. Tyto dávky tvoří skupinu čtyř netestovaných dávek – příspěvek při převzetí dítěte, příspěvek na zakoupení motorového vozidla, příspěvek na úhradu potřeb dítěte a odměna pěstouna.

Porodným se jednorázově přispívá matce ke krytí zvýšených nákladů, vzniklých v souvislosti s narozením dítěte. V případě, že matka dítěte zemřela, příspěvek je vyplacen otci (14).

Pohřebné stát vyplácí osobě, která vypravila pohřeb nezaopatřenému dítěti nebo rodiči nezaopatřeného dítěte, kteří měli trvalý pobyt na území České republiky.

3.4 Sociální péče

Namísto pojmu „sociální péče“ se v poslední době prosazuje modernější a výstižnější pojem „sociální pomoc“. Nicméně, platná legislativa s pojmem sociální péče počítá, a toto je třeba respektovat. Sociální péčí, jak uvádí § 73 zákona o sociálním zabezpečení, zajišťuje stát pomoc občanům, jejichž základní životní potřeby nejsou dostatečně zabezpečeny příjmy z pracovní činnosti, dávkami důchodového nebo nemocenského zabezpečení, a občanům, kteří ji potřebují vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nebo věku, anebo kteří bez pomoci společnosti nemohou překonat obtížnou životní situaci či nepříznivé zdravotní poměry (36). Vzhledem k uvedenému někdy bývá tento systém též označován jako tzv. „záchranná sociální síť“.

Skutečnost, že někdo bude potřebovat sociální péči, je obecným životním rizikem. Každý se může dostat do situace, kdy bude potřebovat pomoc rodiny nebo profesionálů. Tato skutečnost může nastat ve všech obdobích života, v dětském věku u dětí s nemocemi nervové nebo pohybové soustavy, ve středním věku, kdy jde nejčastěji o následky úrazů, a samozřejmě ve vysokém věku (3).

Systém sociální péče zajišťuje pomoc státu nebo jiných subjektů osobám, které se nacházejí ve stavu hmotné nouze, za účelem uspokojení jejich potřeb v nezbytném rozsahu. Sociální pomoc je tak většinou poslední instancí pro řešení hmotné a sociální nouze v případech, že občan není sociálně pojištěn a nesplňuje podmínky pro přiznání dávky státní sociální podpory. Existují dvě základní formy poskytování sociální péče, a to dávky sociální péče a sociální služby. Základními nástroji sociální péče jsou sociální poradenství, sociálně právní ochrana, hmotná pomoc v peněžní i věcné podobě a sociální služby (23).

Sociální služby jsou poskytovány lidem společensky znevýhodněným s cílem zlepšit kvalitu jejich života a v maximální možné míře je začlenit do života. Jsou jako náhrada nebo doplněk peněžních dávek tam, kde je to sociálně efektivnější. Mnohdy zabezpečují cílenou sociální potřebu účinněji než peněžitá dávka. Poskytují je veřejnoprávní instituce nebo nestátní organizace, přičemž v obou případech je stát garantem dodržování lidských práv. Ministerstvo práce a sociálních věcí je zřizovatelem ústavů sociální péče, např. kojeneckých ústavů, kde se pečuje o děti, jejichž rodiče se

nechtějí nebo nedokážou starat, výchovných ústavů pro děti a mládež, léčeben dlouhodobě nemocných atd. (16, 26).

Sociální služby obecně jsou souborem dílčích činností, které jsou vykonávány v rámci poskytování služeb. Těmito činnostmi jsou např. pomoc při zvládání běžných úkonů péče o vlastní osobu, pomoc při osobní hygieně, výchovné a vzdělávací činnosti, sociální poradenství, sociálně terapeutická činnost a další činnosti, které vedou k sociálnímu začleňování (inkluzi). V některých zařízeních pobytových sociálních služeb, jako jsou týdenní stacionáře, domovy pro osoby se zdravotním postižením, domovy se zvláštním režimem a domovy pro seniory, je zajišťována též zdravotní péče o klienty buď přímo prostřednictvím zaměstnanců zařízení, nebo formou ambulantní péče ve zdravotnickém zařízení (23).

Pokud se jedná o dávky, jako druhou významnou formu poskytování sociální péče, lze je členit do třech skupin, a to podle právních předpisů, v nichž jsou upraveny.

První skupinu tvoří dávky pro osoby zdravotně postižené podle vyhlášky 182/1991 Sb., do nichž patří dávky jednorázové a opakující se dávky. Jednorázovými dávkami jsou:

- příspěvky na opatření zvláštních pomůcek
- příspěvek na úpravu bytu
- příspěvek na zakoupení, celkovou opravu a zvláštní úpravu motorového vozidla
- příspěvek na provoz motorového vozidla
- příspěvek na individuální dopravu.

Mezi opakující se peněžité dávky patří:

- příspěvek na úhradu bezbariérového bytu a garáže
- příspěvek úplně nebo prakticky nevidomým občanům
- bezúročné půjčky.

Občanům s těžkým zdravotním postižením jsou přiznávány, podle stupně a druhu postižení, mimořádné výhody I. až III. stupně, které jsou předpokladem pro vznik nároku na dávku či službu. Taxativní výčet případů postižení a popis mimořádných výhod obsahují přílohy 2 a 3 vyhlášky č. 182/1991 Sb. (27).

Do druhé skupiny dávek patří dávky systému hmotné nouze dle zákona č. 111/2006 Sb., kterými jsou:

- příspěvek na živobytí
- doplatek na bydlení
- mimořádná okamžitá pomoc.

Třetí skupinu tvoří jedna dávka, a sice *příspěvek na péči* podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, poskytovaný osobám, které potřebují pomoc jiné fyzické osoby při péči o vlastní osobu a při zajištění soběstačnosti v rozsahu stanoveném stupněm závislosti. Zákon rozeznává čtyři stupně závislosti od lehké závislosti, přes středně těžkou, těžkou až po úplnou závislost.

3.5 Právní způsobilost dítěte

Míra práv a povinností nezletilých dětí je zvláštní problematikou, úzce související s tzv. právní způsobilostí. Vzhledem k omezeným zkušenostem a mentální nezralosti jsou děti pod zvláštní ochranou státu, kdy stát chrání nezletilé před následky jejich jednání v případech, kdy by tyto následky byly neúměrné jeho mentální zralosti (7). V právní teorii se obecně rozlišuje právní způsobilost trojího druhu: způsobilost mít práva a povinnosti, způsobilost k právním úkonům a způsobilost k protiprávním úkonům. Podmínky jejího nabývání, trvání resp. pozbývání, případně omezení či zbavení upravuje v obecné rovině zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (30).

Způsobilost mít práva a povinnosti (tzv. právní subjektivita) neboli způsobilost být nositelem práv a povinností fyzické osoby vzniká okamžikem narození a zaniká smrtí. Člověk tedy po celý svůj život existuje jako potenciální či reálný subjekt nejrůznějších práv a povinností. Okamžikem narození vstupuje do společenských vztahů a tím i do právních vztahů, stává se subjektem práva. Subjektem právního vztahu je i počaté a dosud nenarozené dítě, pakliže se narodí živé. Tento tzv. *nasciturus* může být subjektem práv např. při dědění, náhradě škody, darování nebo při rozvodu manželství, kdy soud musí přihlížet mj. k zájmu nezletilých dětí. Člověk jako subjekt zaniká teprve smrtí. Pokud však nelze smrt prokázat předepsaným způsobem, tzn. ohledáním těla a vystavením úmrtního listu, je třeba, aby soud prohlásil osobu za mrtvou, zjistí-li její smrt jinak nebo jestliže vzhledem ke všem okolnostem lze

usuzovat, že osoba již nežije, např. v případě leteckého neštěstí, důlního neštěstí atp. (30).

Způsobilost k právním úkonům se rozumí způsobilost fyzické osoby vlastními právními úkony nabývat práv a brát na sebe povinnosti (zavazovat se k něčemu). V plném rozsahu se nabývá zletilostí, přičemž zletilosti se dle ust. § 8 odst. 2 občanského zákoníku nabývá zpravidla dovršením osmnáctého roku věku, konkrétně počátkem dne, na který připadají osmnácté narozeniny (25). Před dosažením tohoto věku lze zletilosti nabýt uzavřením manželství za podmínek, které jsou stanoveny v ust. § 13 zákona o rodině, tj. osobou mladší osmnácti let, avšak starší šestnácti let z důležitých důvodů a povolením soudu. Přitom není rozhodné, zda sňatek byl uzavřen civilní nebo církevní formou. Takto předčasně nabytá zletilost se neztrácí ani pozdějším zánikem manželství ani jeho prohlášením za neplatné. Pokud se jedná o způsobilost činit právně relevantní úkony osobou mladší osmnácti let věku, pak platí ust. § 9 občanského zákoníku, podle kterého mají nezletilci způsobilost jen k takovým úkonům, které jsou svou povahou přiměřené rozumové a volní vyspělosti, odpovídající jejich věku (5). Jinak řečeno, i nezletilec může činit právní úkony s právními následky, např. nakoupit v obchodě, darovat věc nebo naopak přijmout dar k narozeninám, půjčit knihu atd., ovšem jen takové, jejichž význam a následky nejsou neúměrné jejich věku a s tím související schopnosti jednak rozumové, tedy vědět a chápat, co činí a s jakými možnými právními důsledky, a jednak volní, tedy s vědomím všech možných právních důsledků, chtít něco učinit a dobrovolně se pro to rozhodnout. Současná koncepce způsobilosti nezletilých k právním úkonům tedy vychází z principu, že buď nezletilý způsobilost k právním úkonům má, a tedy jedná sám a svým jménem, nebo tuto způsobilost nemá s ohledem na svou rozumovou a volní vyspělost a v tom případě za nezletilého jedná jeho zákonný zástupce (7). Tím je, ve smyslu ust. § 36 zákona o rodině, rodič dítěte, který nezletilé dítě zastupuje v rámci svých práv a povinností, vyplývajících z tzv. rodičovské zodpovědnosti, jejíž obsah je vymezen v ust. § 31 odst. 1 písm. b) tohoto zákona.

Způsobilost k protiprávním úkonům se označuje též jako tzv. deliktní způsobilost a obecně znamená způsobilost nést důsledky svého protiprávního jednání. Projevuje se v úpravě odpovědnostních právních vztahů, jako je např. odpovědnost za škodu

v občanském právu, v pracovněprávních vztazích nebo i v právu sociálního zabezpečení (zde v podobě povinnosti zaplatit pokutu nebo penále nebo vrátit přeplatek na dávce – viz dále). Fyzická osoba má deliktní způsobilost ve stejném rozsahu jako způsobilost k právním úkonům (25).

3.5.1 Právní způsobilost dítěte v sociálním zabezpečení

Výše uvedené podmínky pro nabývání jednotlivých způsobilostí, jak již bylo zmíněno, jsou podmínkami obecnými, které neplatí bez výjimky. Tak lze zmínit např. pracovní právo, které má odlišnou úpravu vzniku právní způsobilosti fyzických osob, stejně např. trestní právo. Také v právu sociálního zabezpečení, vzhledem ke specifčnosti této oblasti, existují některé výjimky resp. odchylky. Důvodem odlišné úpravy je zejména její účel, kterým nejčastěji bývá zajištění rodin s nezaopatřenými dětmi resp. zajištění samotných těchto dětí. Aplikace pouze obecné úpravy právní způsobilosti by přitom v mnoha případech byla nepraktická a působila zbytečné komplikace a průtahy v řízení i při výplatě dávek (např. pokud se jedná možnosti žádat o dávky rodičovského příspěvku či porodného a tyto dávky i pobírat v případě nezletilého rodiče). Zvláštní úpravě právní způsobilosti v právních vztazích sociálního zabezpečení je, z důvodu jejího značného významu, věnována tato samostatná kapitola.

3.5.1.1 Způsobilost mít práva a povinnosti

Způsobilost mít práva a povinnosti fyzických osob (žadatelů, příjemců) v sociálním zabezpečení vzniká narozením. To platí téměř ve všech oblastech sociálního zabezpečení. Výjimkou jsou právní vztahy nemocenského pojištění a pojistného na sociální pojištění, pokud jde o způsobilost fyzické osoby – zaměstnance. U těchto vztahů je třeba, z důvodu nedostatku vlastní úpravy, vycházet z ustanovení zákoníku práce *per analogiam*. V nemocenském pojištění je totiž vznik dávkového nároku podmíněn vznikem účasti na pojištění a tato účast nemůže předcházet vzniku pracovněprávního vztahu. Podle ust. § 6 zákoníku práce se zaměstnanec stává pro pracovněprávní vztahy subjektem teprve dosažením 15. roku věku. Tato hranice tedy platí obdobně i pro vznik právní subjektivity zaměstnance ve vztazích nemocenského pojištění, a to jak pro dávkové nároky, tak rovněž pro pojistné vztahy, neboť vznik

pojistné povinnosti (vyplývající z postavení zaměstnance jako poplatníka ve smyslu zákona č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti) je vázán na pracovněprávní úpravu - vstup do zaměstnání (27, 25).

Právní předpisy sociálního zabezpečení neznají pojem *nasciturus*. To znamená, že počatý, avšak nenarozený člověk (neboli *nasciturus*) nemůže v sociálním zabezpečení nabýt určitého nároku, oprávnění nebo povinnosti tak, jak tomu může být podle občanského zákoníku v občanskoprávních vztazích (25).

Způsobilost fyzických osob k právům a povinnostem v sociálních systémech zaniká zásadně smrtí. Vedle toho, v právních vztazích důchodového pojištění a sociální péče, zaniká fyzická osoba jako subjekt také prohlášením za mrtvého - z hlediska právních následků jde o právní událost stejného významu jako smrt.

3.5.1.2 Způsobilost k právním úkonům

Způsobilost k právním úkonům vyjadřuje rozsah schopnosti subjektů nabývat práv a brát na sebe povinnosti v právních vztazích. U fyzických osob je rozsah této způsobilosti a jeho určení velmi důležitým momentem v rámci uplatnění jejich zákonných nároků. Způsobilost k právním úkonům má proto význam zejména v podobě tzv. procesní způsobilosti, neboli schopnosti činit samostatně právně relevantní úkony ve správním řízení (typicky se bude jednat o řízení o přiznání resp. o změně dávky). Způsobilost fyzických osob činit právní úkony je proto nutné vždy zkoumat a v případě jejího nedostatku použít náhradní řešení (např. vyplácet dávku zákonnému zástupci nebo ustanovit opatrovníka pro řízení o dávce a pro příjem dávky). Jak již bylo uvedeno, podle obecné občanskoprávní úpravy nabývá fyzická osoba způsobilosti k právním úkonům v plném rozsahu dosažením zletilosti, tj. zpravidla dovršením osmnáctého roku věku. Ve výjimečných případech může osoba nabýt zletilosti, a tím i způsobilosti k právním úkonům, dříve, nikdy však před dovršením šestnáctého roku věku. Jde o případy uzavření manželství osobou mladší osmnácti let, jak to umožňuje ust. § 13 zákona o rodině.

Právo sociálního zabezpečení nemá jednotnou úpravu nabývání způsobilosti k právním úkonům. Předpisy sociálního zabezpečení buď odkazují na obecná

ustanovení občanského zákoníku, nebo obsahují vlastní speciální řešení, případně neupravují tuto problematiku vůbec a je třeba opět si vypomoci úpravou obdobného zákona (*analogia legis*).

Pokud se jedná o nemocenské pojištění, tato oblast nemá vlastní úpravu nabývání způsobilosti k právním úkonům. Je tedy třeba vycházet z analogie s předpisy pracovního práva, konkrétně zákoníku práce. Jak již bylo uvedeno, vznik pojistného poměru nemocenského pojištění je podmíněn, typicky u zaměstnanců, vznikem pracovněprávního vztahu (dnem nástupu do zaměstnání). Tato těsná spjatost pracovněprávních vztahů a vztahů nemocenského pojištění umožňuje vyvodit závěr, že způsobilost fyzické osoby nabývat práv a brát na sebe povinnosti ve vztazích nemocenského pojištění vzniká stejně jako v pracovněprávních vztazích dosažením patnáctého roku věku (25).

V systému důchodového pojištění se způsobilosti k právním úkonům nabývá dosažením zletilosti, jak stanoví ust. § 3 ZDP. Zvláštní právní předpis zde tedy odkazuje na obecnou úpravu občanského zákoníku, která se použije, ovšem s výjimkou jeho ust. § 8 odst. 2, upravujícího koncepci postupného nabývání způsobilosti k právním úkonům. Podle tohoto ustanovení má i nezletilec způsobilost k právním úkonům, avšak jen k takovým, které jsou svou povahou přiměřené jeho rozumové a volní vyspělosti odpovídající jeho věku. Z důvodu požadavku na přesné určení okamžiku vzniku způsobilosti k právním úkonům v důchodovém pojištění však aplikace zmíněného ustanovení na právní vztahy v této oblasti není vhodná (27, 25).

Podobně jako v případě vztahů nemocenského pojištění, také u vztahů důchodového pojištění existuje úzká vazba s pracovním právem, neboť i účast na důchodovém pojištění je u zaměstnanců, jako nejširší skupiny pojištěnců, podmíněna vstupem do pracovněprávního vztahu. Pokud je tedy fyzická osoba způsobilá uzavřít pracovní poměr již s dosažením patnáctého roku věku (jak stanoví ust. § 6 odst.1 zákoníku práce), přičemž jedinou omezující podmínkou je, že jako den nástupu do práce nesmí být sjednán den, který předchází dni ukončení povinné školní docházky budoucího zaměstnance, pak musí být od stejného okamžiku rovněž způsobilá nabývat práv a brát na sebe povinnosti v důchodovém pojištění. To je praktické např. v souvislosti s uplatněním nároku na invalidní důchod, suplujícího do značné míry

mzdové nároky vyplývající právě z pracovněprávních předpisů. V tomto případě ZDP ve svém ust. § 3 odst. 2 výslovně stanoví, že způsobilost osoby být účastníkem řízení o přiznání invalidního důchodu vzniká již ukončením povinné školní docházky.

Rovněž právní úprava státní sociální podpory odkazuje v ust. § 67 ZSSP na občanský zákoník, když vznik způsobilosti k právním úkonům v této oblasti váže na dosažení zletilosti. Odlišná věková hranice je stanovena pro řízení o dávkách rodičovského příspěvku a porodného, v němž má právo jednat i nezletilý rodič starší šestnácti let, včetně práva uvedené dávky následně i pobírat.

V právních vztazích sociální péče umožňuje speciální úprava ust. § 4 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, vznik způsobilosti k právním úkonům již dosažením šestnáctého roku věku.

V případech právních vztahů sociálního pojištění vzniká způsobilost k právním úkonům u zaměstnance jako poplatníka pojistného ve stejný okamžik jako ve vztazích nemocenského pojištění, tj. dovršením patnáctého roku věku. Opět se přitom, z důvodů uvedených výše, použije analogie s úpravou obsaženou v zákoníku práce.

Pokud se jedná o systém veřejného zdravotního pojištění a okamžik nabytí způsobilosti k právním úkonům, právní předpisy neobsahují výslovnou úpravu. S ohledem na pojmy, které používá zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění, lze vyvodit závěr, že se i na tyto vztahy použije *per analogiam* občanskoprávní úprava, odkazující na dosažení zletilosti.

Pokud jde o způsobilost k právním úkonům u právnických osob, platí, že ji nabývají v plném rozsahu okamžikem svého vzniku, např. zápisem do obchodního rejstříku v případě obchodních společností, současně s právní subjektivitou a mají ji po celou dobu své existence až do okamžiku zániku, např. výmazem z obchodního rejstříku. Protože právnická osoba je de facto fiktivní, uměle konstruovanou osobou, jedná prostřednictvím svého statutárního orgánu, kterým může být pouze fyzická osoba nebo více osob (25).

3.5.1.3 Způsobilost k protiprávním úkonům

Tato tzv. delikt ní způsobilost vyjadřuje způsobilost subjektu nést důsledky svého protiprávního jednání. Projevuje se v úpravě odpovědnostních právních vztahů (např. odpovědnost za škodu v občanském právu a v pracovněprávních vztazích; v právu sociálního zabezpečení má především podobu povinnosti zaplatit pokutu, penále nebo vrátit přeplatek - viz dále). Fyzická osoba ji má ve stejném rozsahu jako způsobilost k právním úkonům (25).

3.6 Nároky dítěte v právních vztazích jednotlivých systémů sociálního zabezpečení

3.6.1 Dítě v nemocenském pojištění

Nemocenské pojištění je určeno pro ekonomicky činné osoby, neboť dávky z tohoto systému jsou odvozeny z pracovních příjmů. Zmapování postavení dítěte v nemocenském pojištění se tedy soustřeďuje spíše na zajištění práv dítěte (skrze práva jejich rodičů), protože děti ve věkové kategorii 15 až 18 let nejsou nijak početnou skupinou pojištěnců, a proto ani nejsou typickými příjemci dávek systému nemocenského pojištění.

Závislost dítěte na světě dospělých a jeho neschopnost vlastního samostatného života po relativně dlouhou dobu je základním předpokladem vzniku povinnosti dospělých pečovat o děti a zabezpečit jejich začlenění do společnosti. Je i důvodem, proč dítěti musí být poskytována všestranná ochrana. Tato ochrana začíná sociální ochranou matky, zajišťující bezproblémový vývoj dítěte před i po narození (7).

Systémem nemocenského pojištění je především zajišťována ochrana mateřství, a sice zabezpečením odpovídajících sociálních a ekonomických podmínek těhotných žen i žen matek. Z pohledu Úmluvy o právech dítěte je tímto subsystémem zajištěno právo dítěte na život, na zachování života a právo na péči svých rodičů, a to prostřednictvím dávek z důvodu mateřství, kterými jsou *vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství* a *peněžitá pomoc v mateřství*.

Nárok na *vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství* vzniká ženě, je-li převedena na jinou práci, protože práce, kterou předtím vykonávala je dle zvláštních předpisů těhotným ženám zakázána. Vyplácí se za kalendářní dny, v nichž převedení na jinou práci trvalo, nejdéle do počátku šestého týdne před očekávaným dnem porodu.

Smyslem vyrovnávacího příspěvku v těhotenství a mateřství je zabránit ohrožení mateřství i zdraví matky či ohrožení schopnosti kojení, čímž jsou zohledňována výše zmiňována práva dítěte.

Další dávkou systému nemocenského pojištění je *ošetřovné*, na které vzniká nárok rodičům v souvislosti s onemocněním nebo úrazem dítěte.

Protože však i dítě starší patnácti let může dle zákoníku práce pracovat v pracovním poměru, stává se účastníkem pojištění a vznikají mu v případě vzniku sociálních událostí, které jsou tímto systémem zabezpečovány, nárok na dávky nemocenského pojištění jako dospělému pojištěnci. Pokud tedy mladistvý zaměstnanec onemocní a je uznán dočasně práce neschopným na dobu delší než 14 kalendářních dnů, vzniká mu nárok na dávku, nazývanou *nemocenské*, jejíž výše pro rok 2010 činí 60 % denního vyměřovacího základu. V případě dítěte – mladistvé zaměstnankyně, jsou dalšími dávkami, na jejichž čerpání vzniká nárok z nemocenského pojištění, dávky z důvodu těhotenství a mateřství - *vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství a peněžitá pomoc v mateřství*.

3.6.2 Dítě v důchodovém pojištění

Dítětem, pro účely zákona o důchodovém pojištění, se rozumí dítě vlastní nebo osvojené, a pokud se dále nestanoví jinak, též dítě převzaté do trvalé péče nahrazující péči rodičů. Za dítě převzaté do trvalé péče nahrazující péči rodičů se považuje dítě, jež bylo převzato do této péče na základě rozhodnutí příslušného orgánu, dítě manžela, které mu bylo svěřeno do výchovy rozhodnutím soudu nebo na základě dohody rodičů schválené soudem, dítě manžela nemá-li druhý z rodičů rodičovskou zodpovědnost, a dítě manžela, zemřel-li druhý rodič dítěte nebo není-li znám. Za dítě převzaté do trvalé péče nahrazující péči rodičů se považuje dále dítě, jež bylo převzato do péče na základě rozhodnutí orgánu sociálně-právní ochrany dětí nebo dřívějšího příslušného orgánu o svěření dítěte do péče budoucího osvojitele nebo do péče osoby, která má zájem stát se pěstounem, a dítě, jež bylo převzato do péče na základě předběžného opatření vydaného v rámci řízení o svěření dítěte do výchovy. Jaké dítě se pro účely důchodového pojištění považuje za nezaopatřené, bylo již vysvětleno výše v kapitole 1.

Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění upravuje výslovně dva druhy dávek, na které může za stanovených podmínek vzniknout nárok dítěti. Jedná se o invalidní důchod v mimořádných případech (neboli invalidní důchod z mládí) a sirotčí důchod. Důchodová dávka pro invaliditu z mládí je přiznávána na základě zabezpečovacího principu, protože se jedná o případy, kdy v důsledku závažného zdravotního postižení nemůže být osoba účastna důchodového pojištění před dosažením osmnáctého roku věku, a tuto sociální situaci, kterou nezavinila, není schopna sama situaci řešit (10). Zvláštní ustanovení o nároku a výši invalidního důchodu pro mladé invalidy je obsaženo v ust. § 42 odst. 1 ZDP. Nárok na tuto dávku má osoba za předpokladu, že splní následující podmínky:

- dosáhla aspoň 18 let věku
- má trvalý pobyt na území České republiky
- je invalidní pro invaliditu třetího stupně
- invalidita vznikla před dosažením 18 let věku
- a tato osoba nebyla účastna pojištění po potřebnou dobu.

Za invaliditu třetího stupně se považuje takové omezení tělesných, smyslových nebo duševních schopností, které má za následek neschopnost soustavné přípravy k pracovnímu uplatnění. Při posuzování invalidity pro účely nároku na invalidní důchod pro invaliditu třetího stupně se neprovádí srovnání se stavem, který byl u této osoby před vznikem dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu. Podmínkou pro uznání invalidity třetího stupně je míra poklesu pracovní schopnosti nejméně o 70 %. Za zdravotní postižení se pro účely posouzení poklesu pracovní schopnosti považuje soubor všech funkčních poruch, které s ním souvisejí (31).

Protože tzv. invalidé z mládí většinou nejsou schopni výdělečné činnosti, nemají tudíž vyměřovací základ, ze kterého by bylo možné důchod vypočítat. Proto procentní výměru jejich důchodu stanoví zákon o důchodovém pojištění (10). Výše procentní výměry invalidního důchodu těchto osob činí měsíčně 45 % výpočtového základu; pro účely stanovení výpočtového základu se za osobní vyměřovací základ považuje všeobecný vyměřovací základ, který o dva roky předchází roku přiznání invalidního důchodu, vynásobený přepočítacím koeficientem pro úpravu tohoto všeobecného vyměřovacího základu (31).

Nárok na invalidní důchod pro invaliditu třetího stupně ve stejné výši má i pojištěnec mladší 28 let, je-li invalidní důchod přiznáván před osmnáctým rokem věku nebo je-li období od osmnácti let věku do vzniku nároku na invalidní důchod kryto dobou pojištění nebo doba, která není kryta dobou pojištění, je kratší než jeden rok. V těchto případech se za dobu pojištění považuje i doba studia na střední nebo vysoké škole po ukončení povinné školní docházky do dosažení věku osmnácti let a po dosažení věku osmnácti let po dobu prvních šesti let tohoto studia, doby, po kterou byl pojištěnec veden v evidenci úřadu práce jako uchazeč o zaměstnání, a náhradní doba pojištění, i když doba pojištění netrvala ani jeden rok (31).

Žádosti o přiznání dávky důchodového pojištění sepisuje s občany okresní správa sociálního zabezpečení. Za občany, kteří vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nemohou sami podávat žádost o dávku důchodového pojištění, mohou s jejich souhlasem a na základě potvrzení lékaře o zdravotním stavu těchto občanů podat tuto žádost jejich rodinní příslušníci (32).

Sirotčí důchod je nárokem nezaopatřeného dítěte, jestliže mu zemřel rodič, osvojitel nebo osoba, která dítě převzala do péče nahrazující péči rodičů a dítě na ní bylo převážně odkázáno výživou. Zemřelá osoba musí splnit potřebnou dobu pojištění. Oboustranně osiřelé dítě má nárok na důchod po každém z rodičů. Důchod tvoří základní výměra a procentní výměra. Výše základní výměry důchodu je v současné době 2 170 Kč, výše procentní výměry činí 40 % procentní výměry důchodu, na který měl nebo by měl nárok zemřelý v době smrti. Žádost o přiznání dávky sepisuje s žadatelem zaměstnanec okresní správy sociálního zabezpečení místně příslušné podle místa trvalého pobytu žadatele. Je-li žadatel nezletilý, musí být zastoupen zákonným zástupcem (ust. § 3 odst. 3 ZDP).

3.6.3 Dítě v systému státní sociální podpory

Dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav zvyšuje životní náklady rodiny. Z této skutečnosti se vycházelo při konstrukci nároků na některé dávky státní sociální podpory nebo na jejich výši. Například u sociálního příplatku, rodičovského příspěvku a dávek péčovské péče se z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu zvyšuje

koeficient pro určení výše příjmu, do něhož se sociální příplatek přiznává, i koeficient, pomocí něhož se určuje výše sociálního příplatku (4).

Pro oblast státní sociální podpory byla vytvořena klasifikace stupňů zdravotního postižení, která odráží dopad jednotlivých druhů zdravotního postižení na uspokojování běžných životních potřeb posuzované osoby. Zákonem jsou stanovena tři rozpětí podle stupňů zdravotního postižení. Stupně zdravotního postižení vyjádřené v procentech se stanoví podle druhů zdravotního postižení uvedených v příloze, která je součástí vyhlášky č. 207/1995 Sb. Jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu činí stupeň zdravotního postižení:

- a) od 20 % do 49 %, považuje se nezaopatřené dítě za dlouhodobě nemocné,
 - b) od 50 % do 79 %, považuje se osoba za dlouhodobě zdravotně postiženou,
 - c) od 80 % do 100 %, považuje se osoba za dlouhodobě těžce zdravotně postiženou
- (4).

Dávky státní sociální podpory představují ucelený systém peněžitých dávek, určených k podpoře především nízkopříjmových rodin s nezaopatřenými dětmi, které se dostaly do obtížné sociální situace. O dávkách rozhodují věcně příslušné orgány státní sociální podpory, kterými jsou úřady práce (24). Většina dávek tohoto systému úzce souvisí s péčí o nezaopatřené dítě, jeho narozením nebo úmrtím.

Přídavek na dítě

Nárok na přídavek na dítě má nezaopatřené dítě, jestliže rozhodný příjem v rodině nepřevyšuje součin částky životního minima rodiny a koeficientu 2,40. Je nárokem dítěte, i když za nezletilé dítě uplatňuje tento nárok jeho zákonný zástupce. Po dosažení zletilosti musí nezaopatřené dítě samo o poskytnutí přídavku na dítě požádat a ten se pak vyplácí přímo jemu. Výše dávky se mění v závislosti na věku dítěte. Je stanovena pevnou absolutní částkou a podle ust. § 18 ZSSP výše přídavku na dítě činí u dítěte ve věku:

a) do 6 let	500 Kč
b) od 6 do 15 let	610 Kč
c) od 15 do 26 let	700 Kč

Sociální příplatek

Tato dávka je určena rodičům, kteří pečují alespoň o jedno nezaopatřené dítě. Nárok vzniká rodiči, který pečuje alespoň o jedno nezaopatřené dítě a pokud je příjem v rodině za rozhodné období nižší než stanovený násobek životního minima. Vzhledem k tomu, že účelem sociálního příplatku je přispívat rodině na náklady spojené s péčí o dítě, promítají se do výše dávky též některé skutečnosti, které objektivně ovlivňují výši nákladů rodiny.

Na straně dítěte může být takovou skutečností např. některý ze stupňů zdravotního postižení nebo studium na střední nebo vysoké škole. Částka životního minima nezaopatřeného dítěte, která se používá pro výpočet dávky, se v uvedených a ještě některých dalších případech násobí takto:

- jde-li o dítě dlouhodobě těžce zdravotně postižené, koeficientem 3,00
- pokud je dítě dlouhodobě zdravotně postižené, koeficientem 2,67
- je-li dítě dlouhodobě nemocné, koeficientem 1,34
- v případě, že studuje na střední nebo vysoké škole v denní formě studia, koeficientem 1,20,

v důsledku čehož náleží dávka ve vyšší výměře. Další skutečností, která ovlivňuje výši sociálního příplatku, je vícedětný porod. Současně narozené děti jsou pro tyto účely výhodněji posuzovány až do dosažení tří let věku.

Na straně rodiče je skutečností, která má vliv na výši sociálního příplatku, především zdravotní postižení. V úvahu je brán, na rozdíl od dítěte, jen nejtěžší stupeň postižení. Zákon dále zohledňuje osamělost rodiče, upravuje i situace, kdy je v rodině více důvodů pro použití vyšších koeficientů, tj. při kombinaci zdravotního postižení dětí a rodiče nebo při zdravotním postižení obou rodičů. Výslovně se vylučuje nárok na sociální příplatek z titulu péče o dítě svěřené do pěstounské nebo předpěstounské péče, anebo osobní péče poručníka. Důvodem je skutečnost, že těmto dětem náleží vedle přídatku na dítě příspěvek na úhradu potřeb dítěte v pěstounské péči (4).

Rodičovský příspěvek

Rodičovský příspěvek je nárokem rodiče, i nezletilého rodiče staršího šestnácti let, který po celý kalendářní měsíc celodenně a řádně pečuje o nejmladší dítě v rodině. Z četných

lékařských, psychologických a sociologických výzkumů vyplývá, že první roky života jsou pro dítě rozhodující. Stát proto poskytování rodičovského příspěvku umožňuje pečujícímu rodiči (ve většině případů matkám) starat se o dítě v jeho prvních letech života po celý den; podílí se tak na nákladech na základní osobní potřeby rodiče v době, kdy svému dítěti vytváří celodenní péči co nejlepší podmínky pro jeho duševní a fyzický vývoj a formování charakteru a zajišťuje správný rozvoj jeho osobnosti.

Vzhledem k tomu, že nárok na příspěvek je vázán na péči o nejmladší dítě v rodině, je nezbytné vymezit okruh osob, které se za rodinu považují. V těchto případech se považují za rodinu rodiče a jejich děti, přičemž za rodiče se nepovažují jen vlastní rodiče, ale i další osoby, např. osoby, jimž bylo dítě svěřeno do péče nahrazující péči rodičů, partner rodiče apod. (4). Nárok na rodičovský příspěvek zpravidla navazuje na skončení nároku na výplatu peněžité pomoci v mateřství ze systému nemocenského pojištění, které je vyplácena do 22 týdnů věku dítěte nebo 31 týdnů, narodily-li se zároveň dvě nebo více dětí. Rodičovský příspěvek u zdravého dítěte lze čerpat ve třech výměrách, daných pevnými měsíčními částkami, a ve třech rychlostech čerpání. Rodič, který požaduje rychlejší resp. klasickou variantu, musí do určité doby provést tzv. volbu nároku. Přitom však musí splňovat i některé další podmínky, stanovené zákonem č. 117/1995 Sb.

Rodičovský příspěvek při rychlejším čerpání náleží v tzv. zvýšené výměře ve výši 11 400 Kč měsíčně až do dvou let věku dítěte. Podmínkou pro tuto variantu čerpání je výše předchozí peněžité pomoci v mateřství nejméně 380 Kč za kalendářní den. Celkový objem čerpání rodičovského příspěvku činí 216 600 Kč.

Rodičovský příspěvek při klasickém čerpání náleží v základní výměře 7 600 Kč měsíčně do 3 let věku dítěte. Podmínkou této volby je vznik nároku na výplatu peněžité pomoci v mateřství nebo nemocenských dávek v souvislosti s porodem bez ohledu na denní výši. Celkový objem čerpání rodičovského příspěvku činí 235 600 Kč.

Rodičovský příspěvek při pomalejším čerpání náleží ve snížené výměře 3 800 Kč měsíčně do 4 let věku dítěte. Celkový objem čerpání rodičovského příspěvku činí 224 200 Kč (17). Tato varianta je pro rodiče, kteří nemají nárok ani na peněžitou pomoc v mateřství ani na nemocenské dávky: jedná se např. o uchazeče o zaměstnání vedené na úřadu práce déle než 180 dnů, ženy v domácnosti, podnikatelky, které si neplatily

nemocenské pojištění a nemají na výše uvedené dávky nárok, apod.. Dále pak tato varianta čerpání rodičovského příspěvku platí pro rodiče, kteří si včas nepodali žádost o jinou volbu čerpání (viz níže).

O jednotlivé volby čerpání (nároku) tohoto příspěvku si musí rodiče požádat v zákonem stanovených lhůtách. O rychlejší variantu (dávka ve zvýšené výměře) musí rodiče požádat nejpozději v kalendářním měsíci následujícím po měsíci, ve kterém dítě dosáhne 22 týdnů věku, tedy s koncem vyplácení peněžité pomoci v mateřství, resp. 31 týdnů v případě vícečetného porodu. O klasické čerpání (dávka v základní výměře) musí požádat nejpozději v kalendářním měsíci, ve kterém dosáhne dítě 21. měsíce věku (17).

Přehled forem čerpání v souvislosti s dosaženým věkem dítěte je uveden v následující tabulce 1.

Tabulka 1 - Formy čerpání rodičovského příspěvku

Forma čerpání rodičovského příspěvku	Věk dítěte				
	0 - 22 týdnů	22 týdnů až 21 měsíců	21 -24 měsíců	24 - 36 měsíců	36 - 48 měsíců
Rychlejší čerpání	PPM* min. 380 Kč/ denně	zvýšená výměra 11400 Kč	zvýšená výměra 11400 Kč		
Klasické čerpání	PPM	základní výměra 7600 Kč	základní výměra 7600 Kč	základní výměra 7600 Kč	
Pomalejší čerpání (po PPM)	PPM	základní výměra 7600 Kč	snížená výměra 3800 Kč	snížená výměra 3800 Kč	snížená výměra 3800 Kč
Pomalejší čerpání (nárok na PPM nevznikl)	základní výměra 7600 Kč	základní výměra 7600 Kč	snížená výměra 3800 Kč	snížená výměra 3800 Kč	snížená výměra 3800 Kč

Zdroj: MPSV

**peněžitá pomoc v mateřství (celkem 28 týdnů, končí obvykle 22 týdnů po porodu)*

U zdravotně postižených dětí má rodič nárok na rodičovský příspěvek do sedmi let věku dítěte v základní výměře 7 600 Kč ode dne posouzení dítěte jako dlouhodobě zdravotně postiženého nebo dlouhodobě těžce zdravotně postiženého, bez ohledu na dříve zvolenou možnost čerpání před posouzením (17). Pokud se jedná o zdravotně postižené dítě, kterému nenáleží podle zákona o sociálních službách *příspěvek na péči*, pak má rodič pečující o takové dítě nárok na rodičovský příspěvek v nižší výměře 3 000 Kč, a to od sedmi do patnácti let věku.

Právně je upravena i situace, kdy dochází k souběhu nároku na rodičovský příspěvek a *příspěvek na péči*. Pokud rodič pobírá rodičovský příspěvek na dítě, kterému náleží příspěvek na péči, pak mu náleží nejméně polovina z výše základní výměry rodičovského příspěvku, tedy 3 800 Kč. Je-li příspěvek na péči nižší než tato částka, pak výše rodičovského příspěvku činí nejméně vyšší rozdíl mezi rodičovským příspěvkem a příspěvkem na péči (37).

V tabulce 2 jsou uvedeny konkrétní částky rodičovského příspěvku při souběhu s příspěvkem na péči.

Tabulka 2 - Souběh rodičovského příspěvku a příspěvku na péči

Závislost dítěte	Rodičovský příspěvek	Příspěvek na péči	Celkem
v I. stupni (lehká závislost)	4 600 Kč	3 000 Kč	7 600 Kč
ve II. stupni (středně těžká závislost)	3 800 Kč	5. 000,- Kč	8 800 Kč
ve III. stupni (těžká závislost)	3 800 Kč	9. 000 Kč	12 800 Kč
ve IV. stupni (úplná závislost)	3 800 Kč	12. 000 Kč	15 800 Kč

Zdroj: HUTAŘ, J. *Sociálně právní minimum pro osoby se zdravotním postižením.* / vlastní

Rodičovský příspěvek při péči o zdravé dítě náleží, pokud:

- dítě mladší 3 let navštěvuje jesle nebo obdobné zařízení pro předškolní děti nejvýše 5 kalendářních dnů v měsíci,

- b) dítě starší 3 let navštěvuje mateřskou školu nebo jiné obdobné zařízení pro předškolní děti v rozsahu nepřevyšujícím 4 hodiny denně nebo nejvýše 5 kalendářních dnů

Je-li dítě zdravotně postižené, pak rodičovský příspěvek náleží, pokud:

- a) dítě pravidelně navštěvuje léčebně rehabilitační zařízení nebo jesle, mateřskou školu nebo obdobné zařízení pro zdravotně postižené děti předškolního věku (se zaměřením na vady zraku, sluchu a řeči a na děti tělesně postižené a mentálně retardované) v rozsahu nepřevyšujícím 4 hodiny denně,
- b) dítě dlouhodobě zdravotně postižené nebo dlouhodobě těžce zdravotně postižené pravidelně navštěvuje jesle, mateřskou školu nebo jiné obdobné zařízení v rozsahu nepřevyšujícím 6 hodin denně, nebo dítě školního věku, které navštěvuje přípravnou třídu základní školy nebo školu poskytující základní nebo střední vzdělání (37).

Dávky pěstounské péče

Problematika těchto dávek se vztahuje k pěstounské péči, která je institutem rodinného práva. Cílem této péče je poskytnout náhradní rodinné prostředí dětem v případech, kdy nemohou vyrůstat v prostředí rodiny, tvořené jejich biologickými rodiči, nebo jestliže ústavní péče ohrožuje či narušuje jejich vývoj nebo pokud nemohou být svěřeny do osvojení např. z právních, zdravotních sociálních a jiných důvodů. Pokud není možná adopce, pěstounská péče je nejlepší možnou podobou náhrady rodiny, přičemž je sledován zájem dítěte (24). Zprostředkování osvojení a pěstounské péče, kterým se sleduje zajištění náhradní rodinné péče o dítě, je významnou součástí sociálně - právní ochrany dětí. Toto zprostředkování se provádí na základě žádosti fyzické osoby, která má zájem stát se osvojitelem nebo pěstounem. Žádost se podává obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností, který také shromažďuje potřebné doklady a údaje, týkající se žadatele a postupuje tuto žádost krajskému úřadu, který pak vlastní zprostředkování zajišťuje.

Dávky pěstounské péče mají za úkol finančně podpořit náhradní rodinnou péči a jsou tak dalšími příspěvky státu, které umožňují dítěti vyrůstat v rodinném prostředí. V prostředí, které má pro život dítěte obrovský význam z důvodu nároku dítěte na zdravý a všestranný rozvoj i socializaci. Až na *příspěvek na úhradu potřeb dítěte*,

který je nárokem dítěte, jsou dávky nárokem pěstouna. Dávky pěstounské péče jsou opakující se (příspěvek na úhradu potřeb dítěte, odměna pěstouna) i jednorázové (příspěvek při převzetí dítěte, příspěvek na zakoupení motorového vozidla).

Příspěvek na úhradu potřeb dítěte je opakující se dávkou, vyplácenou měsíčně a nahrazující dítěti výživné, na které má nárok za normálních okolností vůči svým rodičům. Je nárokem nezletilého dítěte, které bylo svěřeno do pěstounské péče. Příjemcem příspěvku nezletilého dítěte je pěstoun. Nárok může být zachován i po dosažení zletilosti dítěte, pokud se jedná o nezaopatřené dítě, trvale žijící a uhrazující náklady na své potřeby s osobou, která do dosažení zletilosti byla jeho pěstounem. Příspěvek se v takovém případě vyplácí přímo tomuto dítěti. Nárok na příspěvek zaniká dovršením 26. roku věku dítěte, kdy ze zákona končí nezaopatřenost (24).

Výše příspěvku pro nezaopatřené nezletilé dítě je stanovena jako 2,3 násobek částky životního minima dítěte. Pro nezletilé, ale již zaopatřené dítě je výše stanovena jako 1,40 násobek uvedené částky. Zákon stanoví odlišnou výši příspěvku pro případy, kdy jsou náklady na uspokojování základních životních potřeb dítěte vyšší z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu. Částka životního minima dítěte se násobí, jde-li o dítě:

- dlouhodobě nemocné, koeficientem 2,35
- dlouhodobě zdravotně postižené, koeficientem 2,90
- dlouhodobě těžce zdravotně postižené, koeficientem 3,10.

V případě, že je dítě umístěno v ústavu, který mu poskytuje stravování, ubytování i ošacení, příspěvek na úhradu potřeb dítěte nenáleží (4).

Odměna pěstouna je způsobem určitého společenského uznání a podpory osoby, která pečuje o dítě v pěstounské péči. Je tedy nárokem pěstouna po dobu péče o svěřené dítě a dále též po dobu, po kterou má dítě po dosažení zletilosti nárok na příspěvek na úhradu potřeb dítěte. Jedná se o opakující se dávku za kalendářní měsíc a její výše je rovna částce životního minima jednotlivce, v současné době 3 126 Kč, a to za každé svěřené dítě. *Odměna pěstouna ve zvláštních případech* je určena pěstounům, kteří mají v pěstounské péči 3 a více dětí nebo alespoň 1 dítě, které je závislé na pomoci jiné fyzické osoby ve stupni II - středně těžká závislost, ve stupni III – těžká závislost nebo ve stupni IV – úplná závislost ve smyslu zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

(4). Její výše pak činí 5,50 násobek životního minima pěstouna, což nyní představuje částku 17 193 Kč. Tato odměna se zvyšuje o 0,50 násobek životního minima jednotlivce za péči o každé další svěřené dítě, což je o 1 563 Kč. Pokud je svěřené dítě osobou závislou na pomoci fyzické osoby ve II., II. nebo IV. stupni závislosti, zvyšuje se odměna pěstouna o 0,75 násobek životního minima jednotlivce za každé další takové dítě, tj. o 2 345 Kč (16). Pak tedy odměna pěstouna za 2 takové svěřené děti činí, dle platné právní úpravy, částku 19 538 Kč.

Příspěvek při převzetí dítěte je jednorázovou nárokovou dávkou pěstouna, jejímž účelem je přispět na nákup potřebných věcí pro dítě, které obvykle přichází z ústavní péče bez vlastních osobních věcí. Výše příspěvku je stanovena absolutní částkou a je odstupňována podle věku dítěte na 8000 Kč (0 – 5 let včetně), 9 000 Kč (6 - 14 let včetně) a 10 000 Kč (15 – 18 let) (4,24).

Příspěvek na zakoupení motorového vozidla je druhou jednorázovou dávkou, na níž má nárok pěstoun, který má v pěstounské péči nejméně 4 děti, pokud zakoupil osobní motorové vozidlo nebo měl náklady spojené se zajištěním nezbytné celkové opravy motorového vozidla. Za dítě se opět považuje i zletilé nezaopatřené dítě. Příspěvek náleží ve výši 70 % pořizovací ceny vozidla nebo ceny opravy vozidla, nejvýše však 100 000 Kč.

Porodné

Porodné je dávkou státní sociální podpory, na kterou vzniká nárok v souvislosti s porodem dítěte. Je především nárokem matky. V případě, že matka zemře, stává se nárokem otce, pokud nebyla dávka matce vyplacena. Nárok na porodné vzniká též osobě, která převzala dítě do 1 roku věku do péče nahrazující péči rodičů. Porodné se vyplácí jednorázově ve výši 13 000 Kč za každé narozené dítě.

Pohřebné

Poslední dávka systému souvisí s úmrtím nezaopatřeného dítěte nebo jeho rodiče. Nárok na pohřebné má osoba, která vypravila pohřeb dítěti, které bylo ke dni smrti nezaopatřeným dítětem nebo osobě, která byla rodičem nezaopatřeného dítěte. Výše pohřebného, které se vyplácí jednorázově, činí 5 000 Kč.

3.6.4 Dítě v systému sociální péče

3.6.4.1 Dávky sociální péče

Sociální péče zahrnuje zejména péči o osoby těžce zdravotně postižené, včetně nezaopatřených dětí. Za nezaopatřené dítě se pro účely vyhlášky č. 182/1991 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení, považuje dítě, které je považováno za nezaopatřené podle zákona o důchodovém pojištění (36, 29). K těžce zdravotně postiženým osobám patří zejména osoby s těžkým postižením pohybového či nosného aparátu a nevidomé osoby. Stát je povinen těmto osobám vytvářet podmínky pro jejich začlenění do společenského a veřejného života. Jsou jim proto, vedle sociálních služeb, poskytovány jednorázové nebo opakující se peněžité dávky a přiznávány mimořádné výhody I., II. nebo III. stupně, podle druhu a stupně postižení. Smyslem těchto dávek resp. výhod je kompenzovat znevýhodnění, která zdravotně postiženým osobám přináší jejich zdravotní postižení v každodenním životě a příspěv na zvýšené náklady, které s tím souvisejí (23).

Příspěvek na péči

Je samostatně upravenou dávkou, která má příspěv uživateli na úhradu sociální služby, kterou potřebuje a kterou si objedná. V případě dětí je tato dávka nárokem nezletilého dítěte, které je, z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu, závislé na pomoci jiné fyzické osoby, a to v rozsahu stanoveném stupněm závislosti. Stupeň závislosti se posuzuje podle počtu úkonů, které zdravotně postižené dítě je nebo není schopno zvládnout v rámci péče o vlastní osobu a v rámci zajištění soběstačnosti. Vymezení úkonů a způsob jejich hodnocení stanoví vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách.

Stupně závislosti pro kategorii do osmnácti let jsou uvedeny v ust. § 8 zákona o sociálních službách (dále též jen ZSS). Podle něj je osoba do osmnácti let závislá:

- ve stupni I (lehká závislost), jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu potřebuje každodenní pomoc nebo dohled při více než 4 úkonech péče o vlastní osobu a soběstačnosti

- ve stupni II (středně těžká závislost), jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu potřebuje každodenní pomoc nebo dohled při více než 10 úkonech péče o vlastní osobu a soběstačnosti
- ve stupni III (těžká závislost), jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu potřebuje každodenní pomoc nebo dohled při více než 15 úkonech péče o vlastní osobu a soběstačnosti
- ve stupni IV (úplná závislost), jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu potřebuje každodenní pomoc nebo dohled při více než 20 úkonech péče o vlastní osobu a soběstačnosti.

Při posuzování potřeby pomoci a dohledu se porovnává rozsah, intenzita a náročnost pomoci a dohledu, kterou je třeba věnovat posuzované osobě, s pomocí a dohledem, který je poskytován zdravé fyzické osobě téhož věku. Při stanovení stupně závislosti u osoby do osmnácti let věku se nepřihlíží k pomoci a dohledu při péči o vlastní osobu a při zajištění soběstačnosti, které vyplývají z věku osoby a tomu odpovídajícímu stupni biopsychosociálního vývoje. Při posuzování péče o vlastní osobu pro účely stanovení stupně závislosti se hodnotí schopnost zvládat úkony, jako jsou např. příprava stravy, přijímání stravy, dodržování pitného režimu, mytí těla, koupání nebo sprchování, vstávání z lůžka, uléhání, změna poloh, chůze po rovině, do schodů, provedení si jednoduchého ošetření a dodržování léčebného režimu. Při posuzování soběstačnosti pro účely stanovení stupně závislosti se hodnotí schopnost zvládat komunikaci verbální, písemnou, orientovat se vůči jiným osobám v čase i prostoru, zapojovat se do sociálních aktivit odpovídajících věku, uspořádat si čas, plánovat život apod. (35).

Výše příspěvku na péči je pro osoby od jednoho roku do osmnácti let věku stanovena zvlášť a za kalendářní měsíc tak činí:

- 3 000 Kč, jde-li o stupeň I (lehká závislost)
- 5 000 Kč, jde-li o stupeň II (středně těžká závislost)
- 9 000 Kč, jde-li o stupeň III (těžká závislost)
- 12 000 Kč, jde-li o stupeň IV (úplná závislost).

Pečující osoba, většinou rodič, je povinna touto dávkou zajistit potřebnou pomoc. Z příspěvku může např. hradit profesionální sociální službu nebo jej použít k pokrytí

nezbytných nákladů při zajištění péče ze strany osob blízkých (rodiny). Míru potřeb posuzuje sociální pracovník a posudkový lékař OSSZ (17). Rodiče dětí se zdravotním postižením jsou, jakožto zákonní zástupci dítěte, příjemci příspěvku, proto se na ně vztahují povinnosti, které jsou uloženy žadateli o příspěvek, včetně odpovědnosti za případné přeplatky. O příspěvku na péči rozhodují a dávku vyplácí obecní úřady obcí s rozšířenou působností měsíčně (8).

Příspěvky na opatření zvláštních pomůcek

Příspěvky na opatření zvláštních pomůcek patří k jednorázovým dávkám. Poskytují se ve výši, která umožňuje opatření pomůcky v základním provedení, tj. v takovém provedení, které potřebné osobě plně vyhovuje a splňuje podmínky nejmenší ekonomické náročnosti (29). Poskytují se v rozsahu, který nehradí zdravotní pojišťovna. Maximální výše příspěvků určuje příloha č. 4 vyhlášky MPSV č. 182/1991 Sb. O příspěvky žádá rodič dítěte na obecním úřadě s rozšířenou působností, který o nich rozhoduje a také je vyplácí. Tyto jednorázové příspěvky se mohou poskytnout na opatření kompenzačních pomůcek, které těžce zdravotně postižené dítě potřebuje k odstranění, zmírnění nebo překonání následků svého postižení. Jedná se o pomůcky, které umožňují sebeobsluhu, samostatný pohyb nebo zachování zdravotního stavu, popřípadě o pomůcky na přípravu a realizaci pracovního uplatnění. Příspěvky lze poskytovat na opatření zvláštních pomůcek, uvedených v tabulce 3.

Tabulka 3 - Rehabilitační a kompenzační pomůcky pro tělesně postižené osoby

Název pomůcky	Maximální výše příspěvku (z ceny)
Polohovací zařízení do postele	100 %
Obracecí postel	50 %
Vodní zvedák do vany	50 %
Přenosný WC	100 %
Psací stroj se speciální klávesnicí	50 %
Motorový vozík pro invalidy	50 %
Židle na elektrický pohon	50 %
Přenosná rampa (pro vozíčkáře)	100 %
Zvedací zařízení vozíku na střechu automobilu	100 %
Zařízení pro přesun vozíčkáře do automobilu	100 %
Individuální úpravy automobilu	100 %
Dvoukolo	50 %
Šikmá schodišťová plošina	100 %
Signalizační pomůcka SYM-BLIK	80 %
Koupací lůžko	50 %
Nájezdové lyžiny pro vozíčkáře	100 %

Zdroj: Vyhláška č. 182/1991 Sb. (příloha č.4)

Zrakově postiženým osobám lze poskytovat příspěvky na pomůcky, které jim umožňují získávat informace nebo styk s okolím prostřednictvím hmatových nebo sluchových vjemů nebo prostřednictvím zbytku zraku, popřípadě na pomůcky na přípravu a realizaci pracovního uplatnění. Přehled pomůcek, které se vztahují k usnadnění života zrakově postižených dětí, je vyjmenován v tabulce 4.

Tabulka 4 - Rehabilitační a kompenzační pomůcky pro zrakově postižené osoby

Název pomůcky	Maximální částka příspěvku (z ceny)
Elektronická orientační pomůcka pro nevidomé a hluchoslepé	100 %
Indikátor barev pro nevidomé	100 %
Digitální čtecí přístroj pro nevidomé s hlasovým výstupem	100 %
Tiskárna reliéfních znaků pro nevidomé	100 %
Elektronická komunikační pomůcka pro hluchoslepé	100 %
Kapesní kalkulátor s hlasovým výstupem	100 %
Slepecké hodinky a budíky s hlasovým nebo hmatovým výstupem	50 %
Čtecí přístroj pro nevidomé s hmatovým výstupem	100 %
Elektronická orientační pomůcka pro nevidomé a hluchoslepé	100 %
Dvoukolo	50 %
Kancelářský psací stroj	50 %
Slepecký psací stroj	100 %
Magnetofon diktafon	100 % nejvýše 4500 Kč

Zdroj: vyhláška č. 182/1991 Sb. (příloha č.4)

Sluchově postiženým občanům lze poskytovat příspěvky na pomůcky, které kompenzují ztrátu sluchu, přispívají k sociální adaptaci a jsou nezbytné ke styku s okolím. Seznam pomůcek, které mohou pomoci takto postiženým dětem, je obsahem tabulky 5.

Tabulka 5 - Rehabilitační a kompenzační pomůcky pro sluchově postižené osoby

Název pomůcky	Maximální částka příspěvku (z ceny)
Víceúčelová pomůcka pro sluchově postižené děti	100 % nejvýše 3 000 Kč
Indikátor hlásek pro nácvik v rodině	75 %
Signalizace bytového a domovního zvonku včetně instalace	100 %
Signalizace telefonního zvonku	100 %
Světelný nebo vibrační budík	50 %
Telefonní přístroj se zesílením zvuku pro nedoslýchavé včetně světelné indikace zvonění	75 % nejvýše 7000 Kč
Psací telefon pro neslyšící včetně světelné indikace zvonění*)	75 %
Přídavná karta k osobnímu počítači a programové vybavení emulující psací telefon pro neslyšící*)	75 %
Přenosná naslouchací souprava s rádiovým nebo infračerveným přenosem	75 %
Přístroj k nácviku slyšení	50 %
Indikátor hlásek pro nácvik v rodině	75 %

Zdroj: vyhláška č. 182/1991 Sb. (příloha č.4)

*) příspěvek lze poskytnout pouze na jednu z pomůcek

Příspěvek na úpravu bytu

Příspěvek na úpravu bytu je jednorázovou dávkou, na níž vznikne, za splnění podmínek stanovených zákonem, nárok rodičům nezaopatřeného dítěte, které je starší 3 let a má těžkou vadu nosného nebo pohybového ústrojí, která omezuje ve značném rozsahu jeho pohyblivost nebo rodičům prakticky nevidomých dětí. Nárok na tuto dávku mají rovněž rodiče neslyšícího nezaopatřeného dítěte, a to za účelem instalace potřebné zvukové

nebo světelné signalizace. Rozsah úprav se posoudí se zřetelem na závažnost a druh zdravotního postižení. Výše příspěvku na úpravu bytu se určuje se zřetelem na příjmy a majetkové poměry oprávněné osoby a její rodiny, a to až do výše 70 % prokázaných nákladů. Je vyplácen obecním úřadem s rozšířenou působností, který o něm rovněž rozhoduje (29).

Příspěvek na zakoupení motorového vozidla a příspěvek na celkovou opravu nebo zvláštní úpravu motorového vozidla

Příspěvek na zakoupení motorového vozidla a příspěvek na celkovou opravu motorového vozidla jsou jednorázovými dávkami sociální péče. Poskytují se rodiči nebo osobě, které bylo dítě svěřeno do péče nahrazující péči rodičů, nezaopatřeného dítěte, které je starší 3 let a které:

- a) trpí těžkou vadou nosného nebo pohybového ústrojí
- b) úplně nebo prakticky nevidomé nebo
- c) mentálně postižené, jehož mentální postižení odůvodňuje přiznání mimořádných výhod pro těžce zdravotně postižené občany III. stupně.

Předpokládá se, že rodič bude motorové vozidlo používat pro dopravu tohoto dítěte. Pokud je dítě umístěno k celoročnímu pobytu v ústavu sociální péče, popřípadě ve zdravotnickém nebo obdobném zařízení, je též podmínkou pro poskytnutí příspěvku, že rodič dítě pravidelně navštěvuje (29). Výše příspěvku na zakoupení vozidla činí maximálně 100 000 Kč a příspěvek na celkovou opravu vozidla může být vyplacen nejvýše do 60 000 Kč. Výše obou příspěvků se určuje s ohledem na majetkové poměry rodiny dítěte, opětovně je lze přiznat nejdříve po uplynutí 5 let od vyplacení předchozího příspěvku. Zmíněné příspěvky rovněž vyplácí obecní úřad obce s rozšířenou působností (23).

Příspěvek na zvláštní úpravu motorového vozidla se jako jednorázová dávka poskytne osobě s těžkou vadou nosného nebo pohybového ústrojí, která si sama řídí motorové vozidlo a kvůli zdravotnímu postižení nezbytně potřebuje zvláštní úpravu vozidla (např. na ruční ovládání).

Příspěvek na provoz motorového vozidla

Tento jednorázový příspěvek se poskytne na období jednoho kalendářního roku rodiči, který toto motorové vozidlo bude používat pro pravidelnou dopravu dítěte, jehož zdravotní postižení odůvodňuje přiznání mimořádných výhod II. nebo III. stupně. Tato dávka se poskytne i rodiči nezaopatřeného dítěte, které je léčeno pro onemocnění zhoubným nádorem nebo homeoplastózou na klinice fakultní nemocnice, v době nezbytného léčení akutní fáze onemocnění v tomto zdravotnickém zařízení (29).

Výše příspěvku pro rodiče dítěte, jehož zdravotní postižení odůvodňuje přiznání mimořádných výhod III. stupně, pro rok 2010 činí u dvoustopého motorového vozidla 7 920 Kč, pro těžce zdravotně postižené dítě II. stupně 3 000 Kč. Pokud jde o rodiče dítěte s přiznáním mimořádných výhod III. stupně, který ze závažných důvodů ujede za kalendářní rok více než 7 000 km, je možné tuto částku zvýšit o 400 Kč za každých dalších započatých 500 km. Za závažné důvody se považuje doprava do zdravotnického zařízení a doprava dítěte do internátní školy nebo ústavu sociální péče pro zdravotně postiženou mládež (29).

Příspěvek na individuální dopravu

Jedná se o jednorázovou obligatorní dávku, která je poskytována rodiči nezaopatřeného dítěte, které se léčí pro onemocnění zhoubným nádorem nebo homeoplastózou a v rámci léčby musí pravidelně dojíždět na kliniku fakultní nemocnice. Výše příspěvku na individuální dopravu je 6 500 Kč za kalendářní rok. Vyplácí jej obecní úřad obce s rozšířenou působností.

Příspěvek úplně nebo prakticky nevidomým občanům

Z opakujících se peněžitých dávek je to jediná dávka, která připadá u dítěte v úvahu, a to v případě, že je vlastníkem vodícího psa. Jde o fakultativní dávku, která má sloužit jako příspěvek na krmivo pro tohoto psa. Pokud je příspěvek uznán, vyplácí jej pověřený obecní úřad. Výše příspěvku činí 800 Kč měsíčně.

3.6.4.2 Mimořádné výhody

Osobám starším jednoho roku s těžkým tělesným, smyslovým nebo mentálním postižením, které podstatně omezuje jejich pohybovou nebo orientační schopnost, se poskytují podle druhu a stupně postižení tzv. mimořádné výhody. Jejich smyslem je usnadnit uvedeným osobám ztížené životní podmínky, které v důsledku jejich zdravotního postižení musí překonávat v každodenním životě, a alespoň částečně tím jejich znevýhodnění kompenzovat. Výhody jsou poskytovány zejména v dopravě nebo při potřebě průvodce (23). Právní úprava, kterou je zákon č. 100/1988 Sb., rozlišuje tři stupně mimořádných výhod. Obsah mimořádných výhod je vymezen v příloze č. 3 vyhlášky č. 182/1991 Sb.

Mimořádné výhody I. stupně, které jsou přiznávány osobám s těžkým zdravotním postižením, zahrnují:

- nárok na vyhrazené místo k sedění ve veřejných dopravních prostředcích pro pravidelnou hromadnou dopravu osob kromě autobusů a vlaků, v nichž je místo k sedění vázáno na zakoupení místenky
- nárok na přednost při osobním projednávání jejich záležitostí, vyžaduje-li toto jednání delší čekání, zejména stání; za osobní projednávání záležitostí se nepovažuje nákup v obchodech ani obstarávání placených služeb ani ošetření a vyšetření ve zdravotnických zařízeních.

Mimořádné výhody II. stupně, pro osoby se zvlášť těžkým zdravotním postižením, zahrnují výhody I. stupně a dále:

- nárok na bezplatnou dopravu pravidelnými spoji místní veřejné hromadné dopravy osob (tramvaji, trolejbusy, autobusy, metrem)
- slevu 75 % z jízdného ve druhé vozové třídě osobního vlaku a rychlíku ve vnitrostátní přepravě a 75 % sleva na jízdné v pravidelných vnitrostátních spojích autobusové dopravy.

Mimořádné výhody III. stupně, které jsou přiznávány osobám se zvlášť těžkým zdravotním postižením s potřebou průvodce, zahrnují vedle výhod I. a II. stupně tyto další:

- nárok na bezplatnou dopravu průvodce veřejnými hromadnými dopravními prostředky v pravidelné vnitrostátní osobní hromadné dopravě

- u úplně nebo prakticky nevidomých nárok na bezplatnou přepravu vodícího psa, pokud je nedoprovází průvodce (23, 29).

Držitelům výhod I. a II. stupně může být dále poskytnuta sleva ve výši poloviny vstupného na divadelní a filmová představení, přičemž nárok na tuto slevu má i průvodce, který doprovází držitele výhod III. stupně (23).

Stupeň mimořádných výhod je osvědčován průkazem mimořádných výhod, s dobou platnosti u věkové kategorie do 20 let nejvýše 5 let. Podle jednotlivých stupňů mimořádných výhod se vydávají tři druhy průkazů:

- průkaz TP (těžké postižení) pro I. stupeň mimořádných výhod
- průkaz ZTP (zvlášť těžké postižení) pro II. stupeň mimořádných výhod
- průkaz ZTP/P (zvlášť těžké postižení/průvodce) pro III. stupeň mimořádných výhod.

Kompletní seznam zdravotních postižení, která odůvodňují přiznání mimořádných výhod, je uveden v příloze č. 2 k vyhlášce č. 182/1991 Sb. Mimořádné výhody I. stupně se přiznávají např. při podstatném funkčním omezení horních i dolních končetin v úrovni bérce a předloktí, zkrácení dolní končetiny, onemocnění páteře nebo po operacích a úrazech páteře nebo záchvatových onemocněních s opakovanými poruchami vědomí a dalších postiženích. Mimořádné výhody II. stupně se přiznávají např. při anatomické ztrátě dolních končetin, současné ztrátě funkčně významné části horní i dolní končetiny, podstatném omezení funkce dvou končetin se závažnými poruchami pohybových schopností, při vadách a nemocech srdce, dechové nedostatečnosti těžkého stupně, oboustranné hluchotě, při hluchoslepotě atd. Mimořádné výhody III. stupně se přiznávají např. při anatomické ztrátě dolní končetiny vysoko ve stehně, obou končetin v bércích a výše nebo při podstatné ztrátě částí horních a dolních končetin, při těžké poruše pohyblivosti na základě závažného postižení několika funkčních celků nebo dlouhodobém multiorgánovém selhávání dvou a více orgánů a v dalších případech postižení (29).

O přiznání mimořádných výhod žádá oprávněná osoba obecní úřad obce s rozšířenou působností, který rovněž vydává průkazy, osvědčující mimořádné výhody.

3.6.4.3 Sociální služby

Škála sociálních služeb, upravená zákonem o sociálních službách, je velmi široká. Rozlišují se tři základní druhy sociálních služeb:

- sociální poradenství,
- služby sociální péče
- služby sociální prevence.

Hlavním zdrojem informací o sociálních službách jsou poradny pro jejich uživatele (klienty), jejichž hlavním úkolem je podat takové rady a informace, které přispějí k řešení jejich nepříznivé sociální situace, tedy nasměrovat např. rodiče dítěte k poskytovateli, který je schopen pomoci. Vedle těchto poraden tuto činnost vykonávají obce a kraje, jimž zákon ukládá povinnost zajišťovat dostupnost informací o možnostech a způsobech poskytování sociálních služeb na svém území a zprostředkovat kontakt mezi člověkem a poskytovatelem (8).

Sociální služby mohou být poskytovány ve třech formách:

- pobytové služby
- ambulantní služby
- terénní služby.

Pobytové služby jsou spojené s dlouhodobějším nebo trvalým ubytováním v zařízeních sociálních služeb, které rovněž zajišťují stravování, potřebnou zdravotní péči a další doprovodné služby. V případě *ambulantních služeb* klient za službou dochází nebo je doprovázen nebo dopravován do zařízení sociálních služeb, přičemž však jejich součástí není ubytování. *Terénní služby* jsou takové, které jsou poskytovány klientovi v jeho přirozeném sociálním, zpravidla domácím, prostředí (23).

Z jednotlivých druhů a forem služeb jsou nadále vybrány služby, které jsou určeny především dětem zdravotně postiženým.

Služby sociální péče

Tyto služby pomáhají osobám zajistit jejich fyzickou a psychickou soběstačnost s cílem umožnit jim v nejvyšší možné míře zapojení do běžného života a v případech, kdy toto jejich stav vylučuje, zajistit jim důstojné prostředí a zacházení. Jsou poskytovány za

úplatu, bez ohledu na to, zda osoba, která služby využívá, pobírá příspěvek na péči či nikoli (8).

Denní stacionáře

V denních stacionářích jsou poskytovány ambulantní služby osobám se sníženou soběstačností z důvodu zdravotního postižení, s chronickým duševním onemocněním, jejichž situace vyžaduje pravidelnou pomoc druhé osoby (35). Denní stacionáře pro děti se většinou soustřeďují na individuální cílové skupiny od 1 roku do 26 let. Péče o každé dítě se většinou řídí individuálním výchovně vzdělávacím plánem, který se průběžně dle potřeby aktualizuje. Rozvoj dítěte bývá sledován především v oblasti komunikace, sebeobsluhy a rozumových schopností. Součástí služeb, vedle základních činností, bývá i rehabilitační cvičení, které je prováděno v závislosti na potřebě klienta a po dohodě s rodiči, na základě individuálního plánu rehabilitace. Nechybí ani základní ošetrovatelská péče, jako je osobní hygiena, zajištění výživy, polohování apod. V neposlední řadě díky těmto zařízením mají rodiny takto postižených dětí prostor pro oddech a načerpání sil. Rodičům je poskytována zejména podpora a informace v problematice zdravotního postižení. Tyto služby jsou zpoplatněny, maximální výše úhrady za poskytování sociálních služeb v denních stacionářích stanoví prováděcí vyhláška č. 505/2006 Sb. takto:

- 100 Kč za hodinu, podle skutečně spotřebovaného času nezbytného k zajištění pomoci při zvládání běžných úkonů péče o vlastní osobu, při pomoci při osobní hygieně
- 150 Kč denně za celodenní stravu v rozsahu minimálně 3 hlavních jídel
- 75 Kč za oběd, včetně provozních nákladů souvisejících s přípravou stravy (28).

Týdenní stacionáře

Poskytují pobytové služby osobám, které mají sníženou soběstačnost z důvodu zdravotního postižení a osobám s chronickým duševním onemocněním, jejichž situace vyžaduje pravidelnou pomoc jiné osoby (35). Mezi základní činnosti, které jsou v týdenních stacionářích poskytovány, patří poskytnutí ubytování a stravy, pomoc při osobní hygieně, výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, zprostředkování kontaktu

se společenským prostředím a sociálně terapeutické činnosti. Součástí pobytu mohou být i rekreační pobyty, výlety, kulturní akce, vše s ohledem na podporu k integraci do běžného prostředí a vedení klienta k samostatnosti. Služba bývá zpravidla poskytována od pondělí do pátku. Kontakt s rodinou není přerušen a je optimálním řešením zejména pro odlehčení rodinám s těžce postiženým dítětem. Opět je poskytována poradenská činnost rodinám s těmito dětmi. Vyhláškou č. 505/2006 Sb. je určena maximální výše úhrad za poskytování sociálních služeb v týdenních stacionářích takto:

- 180 Kč denně celkem za poskytnutí ubytování, včetně provozních nákladů souvisejících s poskytnutím ubytování
- 150 Kč denně za zajištění celodenní stravy odpovídající věku, zásadám racionální výživy a potřebám dietního stravování, minimálně v rozsahu 3 hlavních jídel
- 75 Kč za oběd, včetně provozních nákladů souvisejících s přípravou stravy (28).

Domovy pro osoby se zdravotním postižením

Domovy pro osoby se zdravotním postižením poskytují dlouhodobé bytové služby osobám se zdravotním postižením, jejichž situace vyžaduje pomoc jiné osoby. Služba zahrnuje pomoc při zvládání běžných úkonů péče o vlastní osobu, pomoc při osobní hygieně nebo poskytnutí podmínek pro osobní hygienu, poskytnutí stravy, poskytnutí ubytování, výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti nebo pomoc při prosazování práv a zájmů (8).

Nezaopatřeným dětem se v domovech pro osoby se zdravotním postižením poskytuje osobní vybavení, kterým se rozumí prádlo, šatstvo a obuv, drobné předměty a služby s přihlédnutím k jejich potřebám, jako např. stříhání vlasů, holení a pedikúra. V tomto případě se nezaopatřenost dítěte posuzuje podle zákona o státní sociální podpoře, tedy za nezaopatřené dítě se považuje dítě do skončení povinné školní docházky, a poté, nejdéle však do 26. roku věku, jestliže z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu je neschopno vykonávat soustavnou výdělečnou činnost (33). Maximální výše úhrady za poskytování sociálních služeb v domovech pro osoby se zdravotním postižením činí:

- 180 Kč denně celkem za poskytnutí ubytování, včetně provozních nákladů s tím souvisejících
- 150 Kč denně za celodenní stravu
- 75 Kč za oběd, včetně provozních nákladů souvisejících s přípravou stravy (28).

Služby sociální prevence

Pracoviště rané péče

Služba je zaměřena na podporu rodiny a podporu vývoje dítěte s ohledem na jeho specifické potřeby. Služby rané péče se poskytují dítěti a rodičům dítěte se zdravotním postižením ve věku do sedmi let. Obsahuje základní činnosti, kterými jsou výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím a sociálně terapeutické činnosti (8).

Raná péče je soustavou služeb a programů poskytovaných dětem se zdravotním postižením a jejich rodinám. Cílem rané péče je předcházet postižení, eliminovat nebo zmírnit jeho důsledky a poskytnout rodině, dítěti i společnosti předpoklady sociální integrace. Služby rané péče mají být poskytovány od zjištění rizika nebo postižení do přijetí dítěte vzdělávací institucí tak, aby zvyšovaly vývojovou úroveň dítěte v oblastech, které jsou ohroženy faktory biologickými, sociálními a psychologickými.

Raná péče má preventivní charakter, protože snižuje vliv prvotního postižení a brání vzniku postižení druhotného. To je projevem porušení vazeb dítěte s jeho okolím nebo nedostatečným rozvinutím funkcí postiženého orgánu. Posiluje rodinu, využívá jejích přirozených zdrojů tak, že i dítě s postižením může vyrůstat a prospívat v jejím prostředí. Je předpokladem úspěšné sociální integrace. Pro ranou péči je typická forma terénní práce v podobě návštěv poradenského pracovníka v domácím prostředí. Bývá poskytována převážně v přirozeném prostředí dítěte, tedy v jeho rodině. Právě láskyplná a stimulující interakce mezi rodičem a dítětem s postižením je podle posledních výzkumů podstatným faktorem rozvoje nejen jeho psychických, ale i fyziologických funkcí. Služby rané péče jsou sestavovány na základě analýzy potřeb individuální rodiny (20).

3.7 Povinnosti dítěte v sociálním zabezpečení

Zde je třeba především uvést, že povinnosti dítěte v sociálním zabezpečení, jsou-li stanovené, jsou totožné s povinnostmi dospělých pojištěnců. Právní úprava sociálního zabezpečení tedy nestanoví žádné zvláštní povinnosti, jejichž speciálním subjektem by byly pouze děti.. Obecnou povinností všech subjektů – oprávněných osob, resp. žadatelů o dávku (dětí i dospělých), je především povinnost splnit zákonné podmínky nároku na dávku a její výplatu. Další základní povinností je oznamovací povinnost, kdy je žadatel (oprávněná osoba, případně její zástupce) povinen ohlásit změny ve skutečnostech rozhodných pro nárok na dávku, jeho trvání nebo výši přiznané dávky (půjde typicky o potvrzení o studiu, o trvalém bydlišti, o nepříznivém zdravotním stavu, o započetí, resp. ukončení výdělečně činnosti apod.). Na dítě se vztahují i povinnosti v rámci odpovědnostních vztahů. Ty vznikají nesplněním, resp. porušením zákonných povinností a mohou spočívat např. v povinnosti zaplatit pokutu nebo penále. Zvláštním případem odpovědnosti v právních vztazích sociálního zabezpečení je odpovědnost za přeplatek na dávce sociálního zabezpečení která vzniká opět jako důsledek nesplnění zákonných podmínek pro výplatu dávky. Může se jednat např. o odpovědnost za přeplatek na sirotčím důchodu z důvodu dosažení 26. roku věku poživatelé důchodu nebo odpovědnost rodiče (od 16 let věku) za přeplatek na rodičovském příspěvku, pokud umístil dítě do předškolního zařízení nad maximální přípustné časové limity (25).

4 Dítě v dalších sociálních systémech

4.1 Sociálně - právní ochrana dětí

Se sociálním zabezpečením úzce souvisí i sociálně - právní ochrana dětí, kterou upravuje zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí (dále též ZSPOD). Sociálně-právní ochrana dětí (dále „sociálně-právní ochrana“), je vymezena jako právo dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění a působení k obnovení narušených funkcí rodiny. Při činnosti všech orgánů sociálně - právní ochrany je předním hlediskem sociálně právní ochrany zájem a blaho dítěte. Tyto základní principy sociálně - právní ochrany vycházejí zejména z Úmluvy o právech dítěte a Listiny základních práv a svobod. Sociálně - právní ochrana se vztahuje na děti, jimiž jsou nezletilé osoby, přičemž dosažení zletilosti se řídí občanským zákoníkem. Zákon o sociálně - právní ochraně dětí směřuje k zajištění práva dětí na zdravý a příznivý vývoj. Sociálně - právní ochrana představuje zajištění právo dítěte na život, na příznivý vývoj, na rodičovskou péči a život v rodině. V plném rozsahu se sociálně - právní ochrana poskytuje dětem trvale pobývajícím na území České republiky a v dalších případech, kdy lze pobyt dětí přirovnávat k trvalému pobytu. V omezeném rozsahu, tj. v zajištění nezbytné pomoci, je sociálně - právní ochrana poskytována dětem zdržujícím se na území České republiky jen přechodně (19).

V ustanovení § 8 ZSPOD jsou vymezena práva dítěte, která pro něho vyplývají ze sociálně – právní ochrany. Dítě má právo požádat veškeré orgány sociálně - právní ochrany o pomoc při ochraně svého života a dalších svých práv. O tuto pomoc má právo požádat i bez vědomí rodičů nebo jiných odpovědných osob za jeho výchovu. Dítě, které je schopno formulovat své vlastní názory, má právo, pro účely sociálně – právní ochrany, tyto názory svobodně vyjadřovat při projednávání všech záležitostí, které se ho dotýkají, a to i bez přítomnosti rodičů nebo jiných osob odpovědných za jeho výchovu. Orgán sociálně – právní ochrany při své činnosti bere v úvahu přání a pocity dítěte s přihlédnutím k jeho věku a vývoji tak, aby nedošlo k ohrožení nebo narušení jeho citového a psychického vývoje (34).

Významnou součástí sociálně - právní ochrany je zprostředkování dvou forem náhradní rodinné péče, a sice osvojení a pěstounské péče. Toto zprostředkování se provádí

na základě žádosti fyzické osoby, která má zájem stát se osvojitelem nebo pěstounem. Žádost se podává k obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností, který také shromažďuje potřebné doklady a údaje týkající se žadatele a postupuje tuto žádost krajskému úřadu, který pak vlastní zprostředkování zajišťuje. Vlastní zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče spočívá v tom, že krajský úřad nebo ministerstvo zajistí pro konkrétní dítě, vhodné k osvojení nebo ke svěření do pěstounské péče, vhodnou osobu, která se může stát jeho osvojitelem nebo pěstounem. ZSPOD podrobně stanoví pravidla pro celý proces zprostředkování (vedení evidence dětí a žadatelů, jejich odborné posouzení apod.).

ZSPOD umožňuje zprostředkovat zajištění náhradní rodinné péče také do ciziny. Toto zprostředkování zajišťuje Úřad pro mezinárodně právní ochranu dětí se sídlem v Brně a lze takto zprostředkovat jen osvojení.

Základním cílem právní úpravy je podpora všech forem náhradní péče o děti, které jim umožní vyrůstat v prostředí co nejvíce podobném prostředí rodinnému. Mimo jiné je cílem posílit práci s biologickou rodinou a snažit se dítěti zachovat rodinné prostředí. Pokud je příznivý vývoj dítěte natolik narušen, že je nezbytné umístit jej mimo rodinu, mohou příslušné orgány využít na přechodnou dobu možnosti podpůrné pěstounské péče tak, aby rodiče získali čas a pokusili se vyřešit své problémy. Podmínkou umístění dítěte do této péče by měl být kvalifikovaný předpoklad, že se navrátí k rodičům v relativně krátké době. Zákon řeší i situace, kdy dochází k porušení povinností nebo zneužití práv vyplývajících z rodičovské zodpovědnosti. Zaměřuje se rovněž na děti, které se opakovaně dopouští útěků od rodičů, z různých důvodů jsou umisťovány do výchovných zařízení nebo na děti, které soustavně páchají přestupky, resp. se dopouštějí trestné činnosti. Sociálně – právní ochrana se soustřeďuje i na děti, na nichž byla spáchána trestná činnost. V případech, kdy děti žijí v zařízeních pro výkon ústavní výchovy, jsou orgány sociálně - právní ochrany povinny pravidelně spolupracovat s rodiči těchto dětí i po jejich odebrání z rodiny. Toto opatření především řeší sociální situaci rodiny a mělo by tak umožnit dítěti jeho návrat domů. Právní úprava sociálně - právní ochrany dětí vychází ze zásady, že primárním zájmem dítěte je žít s vlastními rodiči, popř. blízkými osobami.

4.2 Dítě v pracovněprávních vztazích

V pracovně právních vztazích vzniká způsobilost fyzické osoby mít práva a povinnosti zaměstnance (právní subjektivita) a způsobilost k právním úkonům dnem dosažení 15 let věku. To znamená, že fyzická osoba může pracovat na základě jí uzavřené pracovní smlouvy již od 15 let; nastoupit do práce však nesmí před ukončením povinné školní docházky. Až do dosažení 18 let věku přitom zaměstnanec požívá zvýšené ochrany jako tzv. mladistvý zaměstnanec, kterým zákoník práce (ust. § 350 odst. 2) rozumí zaměstnance mladšího 18 let. Mladistvým zaměstnancům se poskytuje na trhu práce, oproti ostatním dospělým zaměstnancům, zvýšená ochrana. Např. pokud jde o maximální přípustnou délku týdenní pracovní doby, nesmí tato překročit v souhrnu, a to i v případě uzavření více pracovních poměrů, 40 hodin týdně, a to u všech zaměstnavatelů. Zaměstnavatelé jsou povinni vytvářet příznivé podmínky pro všestranný rozvoj tělesných a duševních schopností mladistvých zaměstnanců též zvláštní úpravou jejich pracovních podmínek. Mladiství mohou vykonávat pouze práce přiměřené jejich fyzickému a rozumovému rozvoji. Vždy musí jít o práce, které jsou přiměřené, bezpečné a nemohou poškodit zdraví mladistvého zaměstnance. Mladistvý zaměstnanec nesmí např. vykonávat práci v noci a přesčas. Práce, které jsou mladistvým zakázané, vymezuje ust. §§ 245 a 246 zákoníku práce a vyhláška Ministerstva zdravotnictví ČR č. 288/2003 Sb. (15). Zaměstnavatelé jsou dále povinni např. zajistit vyšetření mladistvého lékařem závodní preventivní péče vždy před vznikem pracovního poměru a poté nejméně jedenkrát ročně (ust. § 247 zákoníku práce).

Mladistvý uchazeč o zaměstnání může požádat o zprostředkování zaměstnání. Vzniká mu i nárok na *podporu v nezaměstnanosti*, pokud předloží doklad o odpracované době, která musí činit za poslední tři roky alespoň dvanáct měsíců.

Zákoník práce přímo zakazuje práci dětí do 15 let nebo i starších dětí do skončení povinné školní docházky. Děti do 15 let mohou vykonávat jen činnosti, které povoluje zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, v platném znění. Dítětem se pro účely uvedeného zákona rozumí fyzická osoba mladší 15 let nebo i starší, pokud nemá ukončenou školní docházku, až do jejího ukončení. Povolným je výkon pouze umělecké, kulturní, reklamní nebo sportovní činnosti, a to za podmínek, stanovených zákonem č. 435/2004 Sb., přičemž základní podmínkou je povolení od úřadu práce (15).

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo zmapovat postavení dítěte v jednotlivých systémech sociálního zabezpečení a vytvořit ucelený přehled práv, případně též povinností dítěte, vznikajících při uplatňování jednotlivých nároků v dílčích sociálních subsystémech. Cílem práce bylo dále poukázat na klady resp. zápory platné právní úpravy a případně formulovat náměty možných legislativních změn.

Domnívám se, že všechny stanovené cíle byly splněny. Na základě analýzy, komparace a syntézy platné právní úpravy sociálního zabezpečení bylo zmapováno právní postavení dítěte napříč jednotlivými subsystémy, jeho jednotlivá práva a nároky. Pokud jde o povinnosti dítěte v právních vztazích sociálního zabezpečení, bylo shledáno, že jsou v zásadě totožné s povinnostmi dospělých osob a spočívají především v obecné povinnosti splnit podmínky jednotlivých nároků na dávky a jejich výplatu tam, kde jsou takové podmínky stanoveny. Případně se jedná o tzv. oznamovací povinnost nebo povinnost v rámci odpovědnostního vztahu (např. odpovědnost za přeplatek a povinnost neoprávněného příjemce přeplatku vrátit jej). Žádné zvláštní povinnosti pouze pro děti právní úprava sociálního zabezpečení nestanoví. Jediné skutečné případy *expresis verbis* vyjádřených povinností dítěte leží mimo oblast norem sociálního zabezpečení, i když s ní poměrně úzce souvisí. Jedná se o rodinné právo, kde zákon o rodině stanoví jednak povinnost dítěte, žijícího ve společné domácnosti s rodiči, jim podle svých sil a schopností pomáhat, resp. i přispívat na úhradu společných potřeb rodiny, má-li vlastní příjem, jednak povinnost dítěte své rodiče ctít a respektovat. Obě tato ustanovení jsou sice bez sankcí za jejich porušení, nicméně znamenají významný morální a etický apel, který má působit především výchovně. Obdobně lze připomenout další významnou povinnost dětí v rodinně právních vztazích, a to vyživovací povinnost dětí vůči rodičům. Zákon ukládá dětem, které jsou schopny se samy živit, zajistit svým rodičům slušnou výživu. Tato povinnost, na rozdíl od výše jmenovaných, je již právně vymahatelná. Samostatnou kapitolu, pokud jde o děti a jejich zvláštní práva a povinnosti, která však nebyla předmětem výzkumu této práce, pak bezesporu tvoří problematika trestněprávního jednání dětí a otázky s tím související (vznik trestní odpovědnosti dětí, sankce ukládané za provinění, resp. činy jinak trestné, zvláštní procesní postupy apod.), která se souhrnně označuje jako soudnictví ve věcech mládeže.

V rámci naplnění cíle práce byl vytvořen souhrnný přehled práv, resp. nároků ze sociálního zabezpečení, které se týkají nezaopatřených, případně též souběžně i nezletilých dětí.

Pokud se jedná o zjištěné nedostatky platné právní úpravy postavení dítěte v právních vztazích jednotlivých systémů sociálního zabezpečení, lze vyjmenovat několik zásadních. Patří k nim v první řadě roztržitost právní úpravy. To ztěžuje orientaci v právní úpravě nejen osobám, které ji profesionálně aplikují, ale zejména široké veřejnosti, která je adresátem a uživatelem nároků ze sociálního zabezpečení. Dalším problémem je nejednotnost, vzájemný nesoulad, případně dokonce rozpor některých ustanovení. Typicky se projevuje v rozdílné úpravě okamžiku vzniku způsobilosti k právním úkonům, kde jednotlivé systémy tuto otázku buď vůbec neřeší (nemocenské pojištění) nebo ji řeší bez opodstatněného důvodu autonomně, bez návaznosti na další systémy. Tak např. právní předpisy důchodového pojištění spojují vznik uvedené způsobilosti s dosažením zletilosti (s výjimkou řízení o přiznání invalidního důchodu, kdy vzniká již ukončením povinné školní docházky); stejně je tomu i ve státní sociální podpoře (tj. zletilostí, pouze u dvou dávek vzniká již od 16 let). Naproti tomu v právních vztazích sociální péče vzniká způsobilost k právním úkonům již dosažením 16 let věku. Uvedený stav činí právní úpravu dané problematiky málo přehlednou. Problémem je rovněž i nejednotnost terminologie, zejména pokud jde o označení fyzické osoby, oprávněné k nároku či službě ze systému sociálního zabezpečení. Některé normy sociálního zabezpečení užívají stále pojem „občan“ (z dnešního pohledu, kdy občanství není podmínkou jednotlivých sociálních nároků, jde o zcela nevyhovující pojem – viz např. ust. § 4 zákona č. 100/1988 Sb., §§ 26, 32, 34 zákona č. 114/1988 Sb., §§ 31, 34, 34, 35 vyhlášky č. 182/1991 Sb. atd.); dále se lze setkat s pojmy „dítě“ (nezletilé dítě, nezaopatřené dítě), „žadatel“ či „oprávněná osoba“. Všechny tyto pojmy přitom zpravidla označují jediný subjekt – fyzickou osobu - a jejich odlišení sice někdy má opodstatnění ve věcném základu, častěji však nikoliv.

Účinnou a optimální cestou nápravy daného stavu je novelizace, resp. přijetí nové právní úpravy, která by byla jednodušší a jednotná. To je ovšem dlouhodobý úkol, závisící mj. na rozložení politických sil a vůli klíčových aktérů se na takových změnách dohodnout. Z tohoto důvodu jde o úkol s těžko předvídatelným výsledkem.

Literatura

1. ARNOLDOVÁ, A. Dítě v sociálním zabezpečení. In *Vybrané kapitoly ze sociálního zabezpečení: I. část*. Praha: Karolinum, 2007. s. 543 – 570. ISBN 978-80-246-1393-2.
2. ARNOLDOVÁ, A. *Slovník sociálního zabezpečení*. Praha: Galén, 2002. ISBN 80-7262-175-0.
3. ARNOLDOVÁ, A. *Vybrané kapitoly ze sociálního zabezpečení: II. část - Sociální péče*. Praha: Karolinum, 2004. s. 504. ISBN 80-246-0875-8.
4. BŘESKÁ, N., BURDOVÁ, L., VRÁNOVÁ, L. *Státní sociální podpora s komentářem a příklady 2008*. 12. vyd. Olomouc: ANAG, 2008. ISBN 978-80-7263-467-5.
5. DUNOVSKÝ, J. K pojetí dítěte ve stěžejních mezinárodních úmluvách. *Sociální politika*, 2002, č. 2, s. 18-19. ISSN 0049-0962.
6. GREGOROVÁ, Z., GALVAS, M. *Sociální zabezpečení*. 2. vyd. Brno: Doplněk, 2005. ISBN 80-7239-176-3.
7. HRUŠÁKOVÁ, M. *Dítě, rodina, stát: Úvahy nad právním postavením dítěte*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. s. 160. ISBN 80-210-0694-3.
8. HUTAŘ, J. *Sociálně právní minimum pro osoby se zdravotním postižením*. 10. vyd. Praha: Národní rada osob se zdravotním postižením, 2009. s. 240. ISBN 978-80-87181-02-7.
9. KAHOUN, V. Důchodové pojištění. In *Sociální zabezpečení: Vybrané kapitoly*. Praha: TRITON, 2009. s. 219 - 255. ISBN 978-80-7387-346-2.
10. KAHOUN, V. a kol. K problematice invalidity v důchodovém pojištění. In *Vybrané kapitoly k sociální práci: Sociální práce II*. Praha: TRITON, 2007. s.62 – 81. ISBN 978-80-7387-064-5.
11. KAHOUN, V. Nemocenské pojištění. In *Sociální zabezpečení: Vybrané kapitoly*. Praha: TRITON, 2009. s. 109 - 218. ISBN 978-80-7387-346-2.
12. KAHOUN, V. Postavení dítěte v systému důchodového pojištění a státní sociální podpory. In *Sociální práce*. Praha: TRITON, 2003. s. 71–82. ISBN 80-7254-138-2.
13. KRÁLOVÁ, J., RÁŽOVÁ, E. *Sociální služby a příspěvek na péči*. Olomouc: ANAG, 2008. 290 s. ISBN 978-80-7263-462-0.

14. KREBS, V. a kol. *Sociální politika*. 4. vyd. Praha: ASPI, 2007. 504 s. ISBN 978-80-7357-276-1.
15. Kolektiv autorů. *Zaměstnávání občanů se zdravotním postižením, mladistvých a studentů a absolventů škol, žen a dalších kategorií*. 4. vyd. Olomouc: ANAG, 2009. s. 205. ISBN 978-80-7263-529-0.
16. MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální služby*. Praha: Portál, 2007. s. 183. ISBN 978-80-7367-310-9.
17. Ministerstvo práce a sociálních věcí. Změny se týkají šesti oblastí sociálního systému. Státní sociální podpora rodičovský příspěvek. *Práce a sociální politika*, 2007, roč. 4, č. 12, s. 2. ISSN 0049-0962.
18. *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. [cit. 2010-03-01]. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/cs/2>>.
19. NOVOTNÁ, V., BURDOVÁ, E. *Zákon o sociálně právní ochraně*. 3. vyd. Praha: Linde, 2007. s. 472. ISBN 978-80-86131-72-6.
20. *Sdělení Federálního ministerstva zahraniční věcí č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte*.
21. *Společnost pro ranou péči* [online]. [cit. 2010-02-22]. Dostupné z: <<http://www.ranapece.cz/index.php/cs/rana-pee.html>>.
22. ŠIMÁK, M., KAHOUN, V., BEDNÁŘ, J. Dětská práva a potřebnost existence jejich zvláštní právní úpravy, vztah k lidským právům. In *Vybrané kapitoly zo sociálno-zdravotnej problematiky*. Trnava: MOSTY, 2003. s. 30-37. ISBN 80-89074-71-5.
23. ŠIMÁK, M. Sociální péče. In *Sociální zabezpečení: Vybrané kapitoly*. Praha: TRITON, 2009. s. 315-364. ISBN 978-80-7387-346-2.
24. ŠIMÁK, M. Státní sociální podpora. In *Sociální zabezpečení: Vybrané kapitoly*. Praha: TRITON, 2009. s. 288-314. ISBN 978-80-7387-346-2.
25. ŠIMÁK, M. Úvod do práva sociálního zabezpečení. In *Sociální zabezpečení: Vybrané kapitoly*. Praha: TRITON, 2009. s. 25 - 49. ISBN 978-80-7387-346-2.
26. TOMEŠ, I. *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. Praha: Portál, 2010. 440 s. ISBN 978-80-7365-680-3.

27. TRÖSTER, P. a kol. *Právo sociálního zabezpečení*. 4. vyd. Praha: C.H.Beck, 2008. 404 s. ISBN 978-80-7400-032-4.
28. *Vyhláška č. 505/2006 Sb., k provádění zákona o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.*
29. *Vyhláška č. 182/1991 Sb., o provádění zákona o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů.*
30. *Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.*
31. *Zákon 155/1995 Sb. o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů.*
32. *Zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů.*
33. *Zákon č. 200/1990 Sb., o přestupcích, ve znění pozdějších předpisů.*
34. *Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dítěte, ve znění pozdějších předpisů.*
35. *Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.*
36. *Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů.*
37. *Zákon 117/1995 Sb. o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů.*
38. ZÁVITKOVSKÝ, A. Nejčastější otázky týkající se volby čerpání rodičovského příspěvku. *Fórum sociální politiky*, 2008, roč. 2, č. 1, s. 26-27. ISSN 1802-5854.

Klíčová slova

dítě

práva dítěte

právní úprava

příspěvek

rodič

sociální zabezpečení

Seznam použitých zkratk

MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
ZDP	Zákon o důchodovém pojištění
ZSPOD	Zákon o sociálně právní ochraně dětí
ZSS	Zákon o sociálních službách
ZSSP	Zákon o státní sociální podpoře